

İda'nın Dinî Bağlılık Tercihinin Dindarlık Kuramları Açısından İncelenmesi*

FATMA KENEVİR

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Ankara University, Faculty of Divinity, Türkiye
fkenevir@ankara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1224-1173>

Öz

Dindarlık olgusunu anlamaya ve açıklamaya yönelik yaklaşımların başında gelen 'yoksunluk', 'rasyonel tercih', 'sosyalleşme', 'etnik köken ve din' ile 'varoluşsal güvenlik' gibi teoriler dindarlığı genellikle tek bir unsurla açıklama eğilimindedir. Bireysel farklılıklar göz önüne alındığında ise farklı bireylerin dinî tecrübeleri de farklı olabilmektedir. Din, karmaşık ve çok yönlü bir olgu olduğundan dindarlık ile ilgili tek bir kuramsal yaklaşımın dinî bağlılığın tüm biçimlerini açıklaması zordur. Farklı din algılarını yansıtabilme imkanı bakımından dini bağlılığın filmler aracılığıyla incelenmesi, konuyla ilgili yaklaşımları daha derinlemesine anlamamıza katkı sağlayabilir. Bu bağlamda yönetmenliği Paweł Pawlikowski tarafından yapılan *İda* (2013) filmi 1962 Polonya'sında Yahudi soykırımı sonrası döneme mercek tutar. Film, politik ve tarihi katmanlara sahip olmakla birlikte bu çalışmada dindarlık teorileri özelinde ele alınmıştır. Nitel desende planlan bu film incelemesinde, dindarlık kuramları bağlamında dinî kimlik analizi yapılmıştır. Filmin ana karakteri olan Anna'nın (*İda*) hikayesine kendilik arayışı ve dinî kimliğinin keşfi bağlamında odaklanılmıştır. Onun deneyimleyerek karar verme sürecinde ise dinî sosyalleşme, rasyonel tercih, anlam ve aidiyet arayışı etkili olarak Anna dini bağlılığı seçmiş ve manastıra geri dönmeye karar vermiştir.

Anahtar Kelimeler: İda, Paweł Pawlikowski, Varoluşçuluk, Sosyal Öğrenme, Yoksunluk, Rasyonel Tercih.

Examination of *İda's* Choice of Religious Devotion in Terms of Religiosity Theories Abstract

Approaches to understanding and explaining the phenomenon of religiosity include 'deprivation theory', 'rational choice theory', 'socialization theory', 'ethnicity and religion' and 'existential insecurity theory'. These theories frequently attempt to explain religiosity using a single factor. Because of human diversity, various individuals may have unique religious experiences. Considering that religion is a multifaceted and complex phenomenon, no single theoretical approach to religiosity can adequately explain all forms of religious commitment. In the context of movies reflecting individuals' perceptions of life, examining the perception of religiosity through film can contribute to a deeper understanding of the approaches to the subject. Paweł Pawlikowski's *İda* (2013) is a movie about Poland in 1962, following the Holocaust. Although the film has political and historical layers, in this study, it was analyzed specifically in terms of theories of

religiosity. In this direction, religious identity analysis was carried out within the framework of film analysis in qualitative design. The article is focused on the story of Anna (Ida) the main character of the film, in the context of her search for self and the discovery of her religious identity. Religious socialization, rational choice and existential pangs seem to have influenced her experiential decision-making process, and ultimately Anna decided to return to the convent.

Keywords: Ida, Paweł Pawlikowski, Existentialism, Social Learning, Deprivation, Rational Choice.

Giriş

Toplumsal yaşamı dolaylı ve sanatsal bir şekilde sunan sinema, bireylerin en mahrem veya en aşikâr arzu ve korkularını ifşa etmesi bakımından önemli bir konumdadır. Sinema, gerçekliğin temsillerinden biri olduğu gibi aynı zamanda o gerçekliği anlamlandırabilmekte; bireyin yaşadığı dünya ile arasındaki etkileşim kapasitesini artırabilmekte ve başkalarının yaşamlarına katılmayı ve onlarla özdeşleşmeyi mümkün kılabilir. Öyle ki filmler kimi zaman kişiyi yaşamın anlamı üzerine düşünmeye dahi davet edebilmektedir. Toplumla ilişkisi bağlamında sinema, toplumsal teşhise değerli bir katkıda bulunma imkanına sahiptir.¹ Sinemanın kurmaca olmasından ötürü her ne kadar toplumla ilişkisine şüpheyle yaklaşılsa da Morin'in belirttiği gibi kurmacanın kendisi bizzat tarihsel ve toplumsal koşullara bağlıdır ve bu koşullardan beslenir.² Film analizlerinde çeşitli temalar, kişiler ve nesnelere toplumsal teoriyle ilgili manalar üreten semboller olarak ele alınabilmektedir. Diğer taraftan filmlerden alınan bu parçalar toplumsal teori alanına yerleştirildiğinde sosyolojik hayal gücünü de kamçılatabilmektedir.³ Sinema, tarihî hikayeleri aktarırken de birebir tarihsel gerçeklikten ziyade, yönetmen ve senarist aracılığıyla tarihçinin subjektif bir yorumu ve tarihin kısmi bir gerçekliğini sunmaktadır.⁴ Bu çalışmada konu edilen *Ida* (2013) gibi tarihî kategorisine dahil olan filmler, geçmiş dönemlere ait olayların toplumsal ve kültürel etkilerine ek olarak dönemin toplumsal ve dinî yönelimlerini anlamak için de önemli birer kaynak olarak değerlendirilebilmektedir.

* Bu çalışmanın müsvedde halini okuyan ve yönlendiren Mehmet Kalaycı başta olmak üzere yazım sürecinin çeşitli aşamalarında değerli katkılarda bulunan Mustafa Sarmış'a ve editöryal ekibe çok teşekkür ederim.

¹ Bülent Diken ve Carsteb B. Laustsen, *Filmlerle Sosyoloji*, 22-34; Edgar Morin, *The Cinema or the Imaginary Man*, 104-223.

² Morin, *The Cinema or the Imaginary Man*, 168.

³ Diken ve Laustsen, *Filmlerle Sosyoloji*, 23-34.

⁴ Morin, *The Cinema or the Imaginary Man*, 202-203; Diken ve Laustsen, *Filmlerle Sosyoloji*, 23-32.

Günümüz toplumları üzerinde en etkili sanat formlarından biri olarak kabul edilen sinema, akademik tartışmalarda da kendine önemli bir yer edinmiştir. Din ve sinema ilişkisini konu edinen çalışmalarda son yıllardaki artış dikkat çekmektedir. Nitekim çok sayıda filmde dinî fikirler, ritüeller ve dinî topluluklar ima veya temsil ile karşımıza çıkabilmektedir. Filmlerde yer alan anlatılarda ve karakterlerin gelişimlerinde açık ya da dolaylı şekillerde dini öğelere başvurulabilmektedir.⁵ Bu çerçevede Watkins, filmlerin büyük din kuramcılarının seçili metinlerindeki farklı kuramsal yönelimlerle ilgili değerlendirmelerde kullanılabileceğini önermektedir. O aynı zamanda filmlerin, dinî düşünce ve deneyimleri benzersiz bir şekilde ifade edebilme imkanı taşıdığı önermesine sahiptir.⁶ Bu çalışmada da dinî bağlılığı açıklama üzerine odaklanan dindarlık kuramları kapsamında *İda* filminin tematik dini kimlik analizi yapılmıştır.

1. Kuramsal Arka Plan

1.1. Dini Bağlılık Kuramları

Dindarlığın veya dinî bağlılığın sebeplerini açıklama üzerine kurulu çeşitli kuramlar vardır. Ancak dinî bağlılık ve dinî tecrübe çeşitli karmaşık boyutlara sahip bir olgu olduğundan tek bir faktörün dindarlığı tüm yönleriyle açıklayabilmesi zordur. Stolz'un belirttiği gibi, dindarlığı açıklayan teorilerden sadece birinin "doğru olması gerektiği" veya "bir mekanizmanın her şeyi açıklayabilmesi gerektiği" gibi bir yaklaşım ile dindarlığı anlama ve açıklama mümkün görünmemektedir. Her şeyden önce toplumsal ve tarihsel bir gerçeklik olarak farklı zaman ve yerlerde, farklı ekonomik, sosyo-kültürel mekanizmalar devrededir.⁷ "İnsanlar neden dindar olur?" sorusuna farklı perspektiflerden yaklaşan bu temel teoriler, 'yoksunluk teorisi', 'rasyonel tercih teorisi', 'sosyalleşme teorisi', 'etnisite ve din teorisi' ve 'varoluşsal anlam arayışı'dır.

1.1.1. Yoksunluk/ Mahrumiyet Teorisi

Mahrumiyet teorisi olarak da adlandırılan yoksunluk; mutlak yoksunluk ve görelî yoksunluk şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Fiziksel yoksunluk gibi durumlar mutlak yoksunluk biçimleri olarak görülürken kişinin hayattan bekledikleri ile elde ettikleri arasındaki tutarsızlık, bireyin kendini diğerleriyle karşılaştırması ve kendini onlardan kötü olarak değerlendirmesi

⁵ Melanie J. Wright, *Religion and Film: An Introduction*, 3-5. Sinema ve din ilişkisine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Sarmış, *Filmlerle Din Sosyolojisi: Hollywood Sineması, Sekülerleşme ve Hipergerçek Yaşam*. Ankara: Eskiye Yayınları, 2020.

⁶ Gregory, J. Watkins, "Introduction: Teaching Religion and Film," 3-7, 234.

⁷ Jörg Stolz, "Explaining Religiosity: Towards a Unified Theoretical Model," 345.

de görelî yoksunluk olarak ifade edilmektedir.⁸ Başka bir deyişle görelî yoksunluk, kişinin yalnızca etrafındakilerin X'e sahip olduğunu gördüğünde ve kendisinin de X'i isteyip X'e sahip olmaya hakkı olduğunu hissetmesine rağmen X'e sahip olamamaktan kaynaklanan yoksunluk tipidir.⁹ Yoksunluk teorisi özellikle din değiştirme teorileri içinde ön plana çıkar. Bu yaklaşım; dinî bağlılığı, belirli kaynak veya niteliklerden yoksun bireylerin dine yönelmeleriyle açıklar. Buna göre bireylerin hayatlarında dinî açıklamalara ve bağlılığa ihtiyaç duymasını sağlayan belirli sorunlar ve şikayetler vardır. Din de kişilerin karşısına çıkan bu zorluklar için bir sığınaktır.¹⁰ Nitekim dinî organizasyon ve kuruluşlar mutlak yoksunlukları telafi edici çeşitli hizmetler sunmaktadır. Ayrıca din, bu dünyada elde edilmesi imkansız gibi görünen şeyler için de telafi edici unsurlar ve ödüller sunmaktadır. Zengin veya fakir olsun tüm insanlar potansiyel olarak dinin sağladığı bu ödüllerden mahrumdur.¹¹

Dinî bağlılığı açıklamada en dikkat çeken yoksunluk türü sosyal yoksunluktur. Sosyal yoksunluğu toplumda saygı duyulan özelliklerin dağılımından kaynaklı bir yoksunluk hissi olarak tanımlanmak mümkündür. Diğerlerine kıyasla bazı kişiler maddi varlıklara, kariyer fırsatlarına ve sosyal prestije daha kolay erişim imkanına sahiptir. Toplumda değerli kabul edilen bu özelliklerden yoksun olanlar içinse din, koşulsuz bir kabul sağlamak ve bu durumdaki bireylerin dinî bağlılıkları artabilmektedir.¹² Yani bu teori, farklı türden yoksunlukların bireyleri dindarlığa götürdüğünü veya onların dindarlıklarını artırdığını savunur.¹³ Örneğin Diener ve diğerleri, dindarlığın, öznel iyi oluşla ilişkisini ele aldıkları çalışmalarında öznel iyi olma ve dindarlık arasındaki ilişkiye sosyal desteğin, saygı duyulma duygusunun ve yaşamdaki anlam ve amacın aracılık ettiğini tespit etmişlerdir. Başka bir deyişle onlar daha sert (belirli imkanlardan yoksun) yaşam koşullarına sahip olan ulusların, daha iyi yaşam koşullarına sahip uluslara kıyasla dindar olma ihtimalinin yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır.¹⁴

Toplumlar temelinde yoksunluk; refah devletinin varlığı ya da yokluğu, yüksek standartta tıbbi bakım, doğal afetlerden etkilenme düzeyi ve

⁸ David Gordon ve Paul Spicker, *The International Glossary on Poverty*, 37.

⁹ Faye Crosby, "A Model of Egoistical Relative Deprivation," 85-113.

¹⁰ Gregory S. Longo ve Jungmeen Kim-Spoon, "What Drives Apostates and Converters? The Social and Familial," 285-290.

¹¹ Rodney Stark ve William Sims Bainbridge, *The Future of Religion*, 11.

¹² Longo ve Kim-Spoon, "What Drives Apostates and Converters?," 287-288.

¹³ Stark ve Bainbridge, *The Future of Religion*, 1.

¹⁴ Ed Diener ve diğerleri, "The Religion Paradox: If Religion Makes People Happy, Why Are So Many Dropping Out?," 1278.

siyasi/hukuki güvenlik durumları ile ilgili olarak ele alınmaktadır.¹⁵ Yoksunluk teorisini rasyonel tercih ile ilişkilendiren Stolz, bireylerin kendilerini mahrumiyet koşullarında bulduklarında ve çözüm aradıklarında yardım sunan bir dine yönelmelerinin rasyonel olduğunu ifade eder. Dinler (1) mitlere atıfta bulunarak yoksunluklara 'anlam' kazandırabilmekte (teodise); (2) acıları ritüellere dâhil edebilmekte (dua); (3) belirli bir 'habitus' aracılığıyla acıları katlanılabilir kılabilmekte ('seçilmiş azınlıktan' olma) ve (4) gelecek için de umut ve ödül vaat ederek (cennet) yardımcı olabilmektedir. Ayrıca Stolz, yoksunluk teorisinin rasyonel eylemle yeniden yapılandırılmasında iki noktayı vurgular. Birinci vurgu, toplumsal yoksunluğun düşük düzeyde olmasının bireysel düzeyde de yoksunluğun azalmasına yol açacağı yönündedir. Bireyler diğer toplumdaki birçok sorunla (yüksek çocuk ölümleri, kıtlık, salgın vb.) karşılaşmazlar; buna bağlı olarak dinî veya seküler başa çıkma stratejilerine ihtiyaç duymazlar. İkinci vurgu, bireylerin diğer yoksunluklar içinde dinî cevapların yanı sıra güçlü seküler başa çıkma stratejilerine (işsizlik ve sağlık sigortası, psikolojik yardım merkezleri vb.) sahip oldukları yönündedir. Yoksunluklara yönelik bu tür seküler çözümler daha etkin ve güvenilir olarak algılanacağından dinî başa çıkma stratejilerine olan talep de azalacaktır.¹⁶ Bununla birlikte dinî bağlılığa götüren yoksunluğun toplumsal kaynaklı (ekonomik sebepler, doğal afetler gibi) tipleri, dönemsel olarak değişebilmekteyken bireysel (belirsizlikler, varoluşsal krizler vs.) kaynaklı yoksunluk tipleri zamansal değişimden muaf kalabilmektedir. Yoksunluk teorisine genellikle din değiştirme kuramları içinde başvurulsa da bireylerin yaşantısında sonradan karşılaşılan problemlerle birlikte sosyalleşilen dinî inanç çerçevesinde bir dindarlık artışı da görülebilmektedir. Örneğin Ceza İnfaz Kurumlarındaki dindarlığın artışı bu doğrultuda yorumlanabilir. Nitekim kısıtlı imkânlar, özgürlüğün elinden alınması ve boş zaman, dindarlıkta artışın ortaya çıkmasını sağlıyor görünmektedir.¹⁷

Film bağlamında ise İda'nın bir yetim ve öksüz olarak manastırda yetişmesi ve aile üyeleri tarafından sağlanabilecek duygusal yakınlıktan mahrum şekilde büyümesi bir tür yoksunluk biçimi şeklinde anlaşılabilir. Bu yoksunluk ise inancı ve İsa'nın varlığı ile doldurulmuş görünmektedir.

¹⁵ Pippa Norris ve Ronald Inglehart, *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*, 13-17.

¹⁶ Stolz, "Explaining Religiosity," 351-352; Pippa Norris ve Ronald Inglehart, *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*, 13-14.

¹⁷ Fatma Kenevir, "Kadın Mahkumlarda Suç ve Din Anlayışı,"; Mualla Yıldız ve Fatma Kenevir, "A Study on Trust in God in Juvenile Delinquents," 169-195.

Yoksunluğa toplumsal düzlemde bakıldığında ise 1960'lar Polonya'sının sosyalist bir devlet tarafından yönetilen ancak Katolik Kilisesinin de topluma yön verme mücadelesinde olduğu¹⁸ çekişme halinde bir toplum olarak tarif edilebilir.

1.1.2. Rasyonel Seçim Teorisi

Rasyonel seçim teorisi; suç eylemini, dinî bağlılığı, arkadaşlık ya da aşk ilişkilerini açıklama gibi hayatın tüm alanlarında karşılık bulan bir teordir. Buna göre sosyal aktörler, durumlarını rasyonel bir tarzda değerlendirerek amaçlarını minimum risk ile elde etmeyi hedefler. Bireyler, kendi bilgi ve anlayışları kapasitesinde, ulaşılabilir seçeneklerle sınırlı, tercih ve zevklerinin güdümünde olarak rasyonel tercihler yaparlar.¹⁹ Ödüller, kişilerin arzuladığı ve elde etmek için belli bedeller ödediği şeyler olarak görülmektedir. Arzulanan ödüller sınırlı olmakla birlikte bazı ödüllerin (insanoğlunun temel arzularından biri olan ölümsüzlük gibi) bu dünyada elde edilmesi mümkün değildir. Ancak insanoğlunun, bu dünyada ulaşılması imkansız olan bu ödülleri nasıl elde edebileceği ile ilgili de açıklamalara ihtiyacı vardır. Din tarafından sunulan bu açıklamalar, tanrıların insanlardan istekleri ve insanların da tanrılardan alabileceği şeyler üzerine kuruludur. Din, başka yollarla elde edilemeyen ödüller -ölümsüzlük, cennet vs.- sunmasıyla belirli bir ihtiyaca karşılık gelir. Burada dinî açıklamalara güvenmek de bedeli olan riskli bir durumdur. Bu inançların gerçekliğini değerlendirmek imkansız olduğundan başkalarının da o inanca sahip olması kişilerin dinî bağlılığını kuvvetlendirecektir. Ayrıca ritüeller de bu güvene katkı sağlayabilmektedir. Özellikle mistik bir tecrübe türü olan dualar, dinî varlıkların gerçekliğine dair bir güven tazelemesi sunmaktadır.²⁰

Rasyonel seçim teorisi, amaç yönelimli ve rasyonel varlıklar olarak bireylerin, seçeneklerle karşılaştıklarında en iyisini seçmeye çalıştıklarını, maksimum fayda sağlayacağını hesapladıkları için de dinî hareketlere katıldıklarını varsayar.²¹ Bu teoriyi eleştirenler ise bireylerin her zaman mantıklı, hesaplı ve rasyonel davranışlar sergilemediğini vurgulamaktadır. Bireyden bireye isteklerin değişebileceği gibi bu istekler kişilerin kendi yaşam döngüleri içerisinde dahi değişkenlik gösterebilmektedir. Bireylerin

¹⁸ Oğuz Öztosun, *1945'ten Günümüze Polonya'da Katolikliğin Toplum, Din ve Siyaset İlişkisine Etkileri*, 87.

¹⁹ Rodney Stark ve Roger Finke, *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion*, 85; Malcolm Hamilton, "Rasyonel Seçim Kuramı: Bir Eleştiri," 199.

²⁰ Hamilton, "Rasyonel Seçim Kuramı," 199-202.

²¹ Stark ve Bainbridge, *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation*, 8-9, 370; Stark and Finke, *Acts of Faith*, 42-44.

tercih ve amaçlarının zamanla değişebilmesinin yanı sıra bu tercihler çok sayıda kararsızlık barındırabilmektedir.²² Ayrıca teoriyi savunanlar insanoğlunun genellikle benzer şeyleri istediğini -maddiyat, güvenlik, huzur, eğlence vs.- varsaydığı ve bu ihtiyaçları da biyoloji ve insan doğasının evrensel yönleri ile açıkladıkları için de eleştirilmektedirler. Diğer bir itiraz ise dinin herhangi bir tüketim aracı gibi değerlendirilemeyeceği yönündedir. Kişi, daha iyi teklifler aldığı dinini değiştirmez. Teoriye yöneltilen itirazlardan biri de dinî bağlılığın nesilden nesile aktarılması ve kültürel kimlik kazanımı sonucunda edinilmesinin, onu seçim konusu olmaktan çıkarttığı şeklindedir.²³ Bireyler, halihazırda belirli bir inanca sahip bir aile içerisinde doğar ve çoğunlukla da belirli bir inanç doğrultusunda yetiştirilirler. Bireysel sosyal ağlar ve ilişkiler dinî seçimleri etkilediğinden, bireyler içinde yetiştikleri bu inancı normal şartlarda rastgele değiştirmezler. Bu durum kişisel ilişkiler ağı olarak “sosyal ve dinî sermaye” kavramlarıyla açıklanmaktadır. Buna göre de bireyler dinî tercihlerini yaparken sosyal sermayelerini korumaya çalışacaklardır.²⁴ Ayrıca kültür ve toplum bireylerin seçimlerinin rasyonelliğini de etkileyebilmektedir. Başka bir deyişle içinde sosyalleşilen din, mevcut dinin en rasyonel din olduğunu bireye küçük yaşlarda öğretecektir.

Stolz, toplumun saygın üyeleri olarak görülmek için bireylerin dinî görevlerini yerine getirmelerinin rasyonel bir tercih olabileceği gibi ailelerin, dinî bilginin ‘önemli olmadığını’ düşündükleri için çocuklarını din derslerinden muaf tutmak istemelerinin de rasyonalite yardımıyla verilen kararlardan biri olabileceğini belirtir. Ona göre, bireyler ne kadar yoksun bırakılırlarsa ne kadar normlar ve yaptırımlar tarafından dindarlık sergilemeye zorlanılırsa, ne kadar etnik veya kültürel kimliklerini değişim tehdidi altında hissederlerse dinî bir eylemi seçme olasılıkları o kadar yükselir. Yani toplumda dini olguları, rasyonel bir seçimin konusu haline getiren birçok faktör söz konusudur.²⁵ Bu anlamda yoksunluk teorisi ve rasyonel tercih teorisi yakından ilişkili teoriler olarak yorumlanabilir.

²² Örneğin Osmanlı döneminde Kuzey Anadolu’da bazı ağır vergilerden (haraç vergisi) kaçınmak, iskân serbestisi sağlamak, gümüş madenlerinde rahatça çalışabilmek, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmemek ve sosyo-ekonomik avantajları elde etmek amacıyla görünüşte Müslüman olup eski dinini gizlice sürdürenlerin olduğu bilinmektedir. Bu gibi süreçlerde rasyonel eylem, din değiştirme olsa dahi, içinde yetişilen eski dinin gizli de olsa sürdürülmesi din konusunda rasyonel tercih teorisinin sınırlarını tartışmaya açmaktadır. Bkz. Halide Aslan “Tanzimat Döneminde Dinî Değişim Halleri: İhtida-Gizli Din-Tanassur ve Osmanlı,” *Toplum Bilimleri Dergisi* 6:12 (2012): 55-82.

²³ Hamilton, “Rasyonel Seçim Kuramı,” 202-215; Inger Furseth ve Pal Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, 213-217.

²⁴ Stark ve Finke, *Acts of Faith*, 119-120; Hamilton, “Rasyonel Seçim Kuramı,” 205.

²⁵ Stolz, “Explaining Religiosity,” 357-358.

Film bağlamında Ida'nın seçiminde rasyonalitenin öneminden bahsetmek mümkündür. Çünkü o, halk arasında saygı gören bir meslek olan rahibeliğin toplumsal statü değerine, teyzesiyle olan yolculuğu boyunca bizzat şahit olmuştur. Kendisine savcı olan teyzesinden daha çok saygı ve güven duyulduğunu tecrübe etmiştir. Ayrıca cazip görünen özgürlük ve belirsizliklerle dolu dış dünya ve onun karşısında güvenilir, bilindik ve sıcak manastır arasında bir seçim de kişilik özellikleri doğrultusunda rasyonel olarak verilmiş bir karar olabilir.

1.1.3. Sosyalleşme Teorisi

Sosyalleşme, bireylerin yavaş yavaş sosyal rolleri edinerek bu rollerle ilgili beklentilere uyum sağlamayı (gönüllü ya da gönülsüz) öğrendikleri bir süreçtir. Sosyalleşme genel ve uzun süreçli bir eğitim olup sözlü öğretimden fazlasıdır. Sosyalleşme teorisinin en temel özelliği de değişimden ziyade sürekliliğe odaklanmasıdır. Çocukluk döneminde dinî his tamamlanmamış olmakla birlikte bu dönemdeki tecrübelerin dinî hissin gelişiminde önemli etkileri söz konusudur. Dolayısıyla dindar aile yapısının, küçük bir cemaat işlevi gördüğü düşünülmektedir.²⁶ Sosyalleşme teorisi içinde dinî gelişimi ele alan bazı empirik çalışmalar, dindar ebeveynlerin dindar bir çocuğa sahip olma olasılığının dindar olmayan ebeveynlere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Hunsberger, din değiştirenler üzerine yaptığı çalışmasında, din değiştiren bireylerin ailelerinde dine daha az vurgu yapıldığı sonucuna ulaşmıştır. 78 din değiştiren birey ile 78 din değiştirmeyen (kontrol grubu) bireyi karşılaştırdığı çalışmasında din değiştirmeyenlerin çocukken daha dindar yetiştirildiklerini ortaya koymuştur. Yani dinî sosyalleşmesi yüksek olanlarda din değiştirme daha azdır.²⁷

Akran sosyalleşmesinin önemine ilişkin bir başka çalışma da ergenlerin risk alan kişiler olarak bilinmesinin aksine, onların sosyal risk almaktan, yani akranları tarafından dışlanma riskinden kaçındıklarını ortaya koymaktadır. Sosyal dışlanma ve yalnızlığın olumsuz etkileri, ergenlik döneminde daha yüksek olmakta ve ergenler aktif olarak akran onayı aramakta ve akranları tarafından dışlanmaktan kaçınmaktadırlar. Akran etkisi, akran normlarına bağlı olarak daha toplum yanlısı davranışlara yol açabilmektedir.²⁸

Dinî sosyalleşme teorisine itirazlar ise insanların makine olmadığına yöneliktir. Çok sayıda kural ve olumsuz yaptırım, arzu edilen davranışın

²⁶ Furseth ve Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, 208-212.

²⁷ Bruce E. Hunsberger, "Apostasy: A Social Learning Perspective," 35-36.

²⁸ Livia Tomova ve diğerleri, "The Importance of Belonging and the Avoidance of Social Risk Taking in Adolescence," 1.

ortaya çıkmasına neden olabileceği gibi tam aksine karşı koyma ve isyankarlığa da neden olabilmektedir.²⁹ 'Birey, sosyal normları içselleştirir ve beklentilere uyar.' kabulüne karşı çıkan Wrong, normların içselleştirilmesi sürecinde bireylerin içsel çatışma ihtimalinin göz ardı edildiğini söyler. Ona göre bu teori, bireyi fazlasıyla uyumlu ve irade gücü olmaksızın resmeder. Birey sosyal bir varlık olmakla birlikte tamamen sosyalleşmiş değildir ve bireyde sosyalleşmeye dirençli güçler mevcuttur. Birey, sosyalleşme teorisinin savunusundan çok daha çıkarıcı ve amaç eğilimli bir varlıktır. Dolayısıyla bireyin, düşünce ve eylemlerinin tamamen diğer bireylerin beklentileri tarafından oluşturulduğu ve belirlendiği varsayımı deterministik bir yaklaşımdır.³⁰

Sosyalleşme, en güçlü dinî bağlılık kaynağı olmakla birlikte sosyalleşmenin kişinin tüm hayatında etkili ya da başarılı olabilmesi birçok faktörle ilişkilidir. Toplumsal çeşitliliğin; medyada ve günlük yaşamda farklı inançların ve dünya görüşlerinin görünürlüğünü artırmasıyla birlikte bireyselliği ve farkındalığı da artırdığı savunulmaktadır. Böylece dini çeşitlilik, bireylerin düşünmeden sadece rollere ve sosyalleşmeye göre hareket ettikleri ve eylemde bulduklarını savunan dinî sosyalleşme teorisini zayıflatabilmektedir.³¹ Stolz da sosyalleşme ile gerçekleşecek bu aktarımın gücünün çeşitli bağlamsal faktörlerden, inanç ve uygulamaların türünden etkilendiğini söyler. Ona göre ebeveynler, çocukları için -rasyonel olarak- çok daha fazla çaba sarf etmeli; dinî inançlarını öğretmekle kalmamalı, aynı zamanda çevrenin sekülerleştirici etkilerini de kontrol etmelidirler. Korunaklı bir dinî dünyada yaşamaları için çocuklarının okullarını, arkadaşlarını, sosyal medyalarını ve müzik tarzlarını seçmelidirler. Dinî yapıları bulup bulamayacakları ise; dinî grupların çeşitli hizmetleri (tv/radyo programları, anaokulları, liseler, üniversiteler gibi) üretme özgürlüğü gibi toplumsal yapılara bağlıdır. Bir toplumda bu tür yapıları sağlayan özgür dinî gruplar varsa ebeveynlerin çocuklarını sekülerleştirici etkilerden korumaları kolaylaşacak yoksa da dinî sosyalleşme zorlaşacaktır.³² Değişen dünya düzeni ve günümüz bilgi toplumunda içinde yetişilen ailenin etkisinin süreçteki rolü azalabilmektedir. Kişi, ailesi dışında birçok bilgi kaynağına da açıktır. Aileler, diğer unsurları

²⁹ Furseth ve Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, 208-213.

³⁰ Dennis H. Wrong, "The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology," 183-192; Furseth ve Repstad *Din Sosyolojisine Giriş*, 210-213.

³¹ Furseth ve Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, 209-213.

³² Stolz, "Explaining Religiosity," 355-356.

kontrol etme isteğinde olmasına rağmen bu mümkün olmayabilmektedir. Birey, dijital çağda bilgiye kolayca erişebilmekte ve eskiden “öteki” olarak korkutulanlarla iletişim halinde olma imkanına sahip olarak kendisine öğretilenleri sorgulayabilmektedir.

İda'nın seçiminde, manastır yaşantısı ile edindiği dini sosyalleşme en etkili unsurlardan biri olarak görünmektedir. Yahudi olduğunu öğrendiği andaki tepkisizliği ve Yahudiliğin bu süreçte kendisi için bir seçenek olmaması, manastırdaki dini sosyalleşmesinin gücünün göstergesi olarak kabul edilebilir. Dini sosyalleşmesinin güçlülüğü onun başka dine geçiş ihtimalini zayıflatırken, izin vermemesi gerektiği halde içinde sosyalleştiği dinin bazı kurallarını sorgulamasına izin vermiştir. Bu imkan veya izin manastır dışı hayat ile karşılaşmasıyla ancak mümkün olmuştur. Bu anlamda onun dinî sosyalleşmesi ne kadar güçlü olursa olsun, dışarıdaki hayatı yakından görmemesi ve deneyimlememesinden kaynaklı merak kısmında bir açık alan bırakmıştır. Ayrıca her ne kadar deneyerek karar vermesinde, dini sosyalleşmesi boşluk bıraksa da aynı dini sosyalleşme günahkar olarak tanımlanan “öteki”nin yaşam tarzını sürdürmeyi onun için uzun soluklu kılmamış görünmektedir.

1.1.4. Varoluşsal Anlam (ve aidiyet) Arayışı

Tarih boyunca din, insanların anlam ihtiyacını karşılayan ve dünya hakkındaki yorumlarını düzenleyen önemli bir yapı olmuştur. Birey, yaşamıyla ilgili anlam ve düzen arayan bir varlıktır. Dinin anlam ve aidiyet arayışı olarak anlaşılması da yaygın bir argüman olup, ölüm farkındalığıyla ilgili yapılan çoğu şey dinle ilgili kabul edilmektedir. Kendimiz ve sevdiğimizimizin ölümü, açlık, hastalık, kaza, saldırı gibi durumlar sadece anlık bir korku olarak değil, aynı zamanda potansiyel olarak durmak bilmeyen insanî bir ızdırap olarak algılanır. Anlam ve aidiyet arayışı ile insan ölümlülüğü dinî arayışa götüren sebepler olarak sıralanmaktadır. Ancak hiçbir canlı bu meselelerle ilgili aynı farkındalığa sahip değildir ve farklı bireylerin varoluşsal sorunlarla baş etme yolları farklı olabilmektedir.³³ Norris ve Inglehart varoluşsal anlam arayışıyla ilgili olan varoluşsal güvenliği de dindarlığı açıklayan önemli faktörlerden biri olarak ele alır. Onlar bu kavramı, varoluşun tehlike ve belirsizliklerle dolu olduğu bir dünyada kesinlik duygusuna olan ihtiyaç olarak tanımlar. Varoluşsal güvenliğe dayalı sekülerleşme teorisi ile de toplumlar temelinde dini uygulama farklılıklarının çoğunu açıkladıklarını

³³ Daniel Batson ve diğerleri, *Din ve Birey: Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım*, 6-8.

savunurlar.³⁴ Dinî bağlılığı açıklamada anlam arayışının yanı sıra, aidiyet hissi de aynı derecede önemlidir çünkü bireyler hem neyin anlamlı olduğunu sorgularlar hem de aidiyet hissetmek isterler. Bireyler ortak bir inançta, kendisi gibi düşünen insanları çekici bulmakta ve aidiyet hissi de dinî güvenilirlik ihtimalini artırmaktadır. Bununla birlikte bir kişi, dinî topluluk içinde onun ideolojisi üzerine kafa yormadan kalabilirken başka bir kişi bir gruba aidiyet ihtiyacı hissetmeksizin tek başınalığı ve Tanrı'yı kendi başına bulmayı tercih edebilmektedir.³⁵ Dinî bağlılık tercihlerindeki tüm bu farklılıklar ise bireysel farklılıkların önemini ve ayırt ediciliğini ortaya koymaktadır.

Dinî bağlılığı etkileyen dinî tecrübeler, genellikle kişisel varoluşsal krizlerle ilişkilendirilmektedir. Bu varoluşsal krizler, Maslow'un da belirttiği gibi, bireyin bütün eksik ihtiyaçları karşılanıp en mutlu olması gerektiği durumlarda ortaya çıkar. Yani, mutsuzluk için sebep gösterilen problem ve eksiklikler ortadan kalktığı zamanlarda varoluşsal krizler için alan açılır. Güvensizlik hissiyle de ilişkili olan varoluşsal kriz durumlarında din, önemli bir sığınak olabilmektedir. Dinin sağladığı bu güvenlik durumunda, krizi üreten endişenin yok olduğu ve yaşamın gizemlerinin açık olduğu bir gerçeklik duygusu ön plana çıkar.³⁶

Bireysel dindarlık, anlam ve aidiyet arayışının bir yansıması olarak da görülebilmektedir. Bu yaklaşım bireylerin hayatlarında anlamlı hedefler oluşturmak ve bunları takip etmek için yeterli kişisel bilinç ve kabiliyete sahip oldukları kabulüne dayanır. Nitekim kişiler, çevrelerinden gelen uyarıcılara bilinçsizce cevap vermezler; aksine bilinçli varlıklardır. Birey için yeni ve farklı sosyal tecrübeler, dinî ve seküler anlamda eski gerçeklik algılarına güvenilirlik krizleri geçirtebilmektedir. Birey; çeşitli problem ve kötülüklerle karşılaştığında anlam ihtiyacı daha da önemli hale gelebilmektedir. Teodise, anlamlı bir düzeni tehdit eden (kazalar, acı, kötülük, adaletsizlik ve ölüm vs.) şeylerin dinî olarak açıklanması ve meşrulaştırılmasıdır. Din, geleneksel olarak önemli bir teodise sağlayıcıdır. İyi bir insanın çektiği ızdırabın hayatının sonraki zaman dilimlerinde ya da gelecek yaşantısında telafi edileceği ya da kötülerin zamanı geldiğinde cezalandırılacakları fikri, dinî daha tercih edilebilir bir seçenek haline

³⁴ Norris ve Inglehart, *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*, 231.

³⁵ Furseth ve Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, 218-220.

³⁶ Batson ve diğerleri, *Din ve Birey*, 121-124.

getirmektedir.³⁷ Güçlü bir inanç sistemi, bireyin çözemediği ve üstesinden gelemediği sorunları kutsallık atfederek ve güvendiği bir ilahi güce havale ederek anlamlı kılabilmekteydi. Böylece birey, bu durumları kendi kapasitesini aşan meseleler olarak görüp çözümü için bir kaygı duymayarak kendisini huzurlu hissedebilmektedir.³⁸ Buna göre varoluşsal krizler karşısında birey, sahip olduğu inanç sistemi sayesinde kendini, huzurlu ve güven içinde bulabilmektedir.

Anna'nın seçiminde anlam ve aidiyet arayışının izleri net bir şekilde görülebilmektedir. Yolculukları esnasında bar ve mezar sahnelerini onun için önemli varoluşsal sorgulamalar anı olarak yorumlamak mümkündür. Özellikle teyzesiyle yaşadığı gerilim sonrasında barda dinlediği müzik ve müzisyen olan Lis onda bir şeyleri başlatmış/tetiklemiş gibidir. Bu sahnede Lis ile arasında geçen diyalogdaki "Bugünlerde hiç kimseyim" ifadesi varoluşsal bir anlam arayışının başlangıcı olarak yorumlanabilir. Nitekim manastıra döndükten sonra bir şeyler değişmiş gibidir. Yine teyzesinin evinde deneyimledikleri -seks, sigara, alkol, dans vs.- sonrasında Lis'in sunduklarına "ya sonra" şeklindeki cevabı Anna'da ki anlam ve aidiyet arayışının yoğunluğu ile doğrudan ilişkilidir. Onun anlam ve aidiyet arayışında manastırın doldurduğu boşluğu, dışarıdaki yaşam ve Lis'in sundukları dolduramamış görünmektedir.

Ailelerinden geriye kalan kemiklerle karşılaşmalarında Anna teyzesi kadar etkilenmemiştir, ondan daha güçlü ve daha sağlamdır. Mezar sahnesini bir karşıtlık resmi olarak okumak mümkündür. Wanda geçmişi ile Anna şimdi ile yüzleşmektedir. Bir tarafta Wanda'nın acısı ve öfkesi diğer tarafta Anna'nın sakinliği ile teodise anlayışı resmedilmektedir. Bu durum onlarla herhangi bir anısının olmaması nedeniyle olabileceği gibi varoluşsal sancılar karşısında inancının sağlam oluşundan da kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca o kemikler arasında bulunmama nedenini yani kurtuluşunu da İsa'ya borçlu olduğunu düşünerek tüm olanlara anlam (teodise) da vermiş olabilir. Bu anlamda İsa onun için kurtuluş olmuştur.

1.1.5. Etnik/Kültürel Kimlik ve Din

Kimlik, bireylerin ya da bir sosyal grubun kendileri ve çevreleriyle olan ilişkileri hakkında oluşturdukları tanımlamalar bütünüdür. Kimlikler doğal olarak oluşmuş bir birliğin işareti olmakla birlikte, kimi zaman da farklılık ve

³⁷ Furseth ve Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, 218-219; Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, 122-136.

³⁸ Mustafa Sarmış, *Filmlerle Din Sosyolojisi: Hollywood Sineması, Sekülerleşme ve Hipergerçek Yaşam*, 92.

dışlama işaretlenmelerinin ürünüdür.³⁹ Kimlik, ortak bir soydan geldiğinde ve ortak bir dil, kültür, milliyet veya dine dayandığında etnik olarak kabul edilebilmektedir. Bazı topluluklar için dinî bağlılık da etnik ve kültürel kimlik kaynaklı olabilmektedir. Bireyler bazında dini bağlılık, özellikle kültürel ve etnik kimliği koruma ve savunmada ön plana çıkabilmektedir. Toplumsal özelliklerle ilgili hızlı bir sosyal ve kültürel değişim, nüfusun tamamını ya da bir kısmını tehdit altında hissettirebilir. Örneğin göç olgusu ve farklı topluluklarla karşılaşma bu hissi tetikleyebilir. Stolz'a göre burada iki durum söz konusudur. Birincisinde, hızlı sosyal/kültürel değişimden, siyasi baskıdan ve çatışmadan olumsuz etkilenen bireyler edindikleri sosyal ve kültürel sermayenin hızlı bir sosyal değişim ya da baskı nedeniyle değersizleştiğini görürler ve kendi kültürel-etnik ve dinî kimliklerinin önemi için mücadele ederler. İkincisinde, göçmenler kültürel ve dinî kimliklerini korumak için genellikle ev sahibi ülkede bir araya gelerek çeşitli sosyal ağlar ve topluluklar kurar. Bu topluluklarda da dinî bağlılığa özel bir vurgu yapılabilmektedir.⁴⁰

Etnik-kimlik ve din ilişkisi açısından Polonya tarihine bakıldığında 1926'lardaki baskın milliyetçi söylemlerle Katolikliğin eşitlenerek Polonya etnik kimliğinin inşasının neredeyse tamamını Katolikliğin oluşturduğu iddia edilir.⁴¹ Yahudilik açısından ise durum daha keskin olup, din ve etnisiteyi birbirinden ayırmak mümkün değildir. Etno-dinsel (dini-etnik) bir grup olarak Yahudiler, ortak bir tarihi ve hafızayı paylaşırlar. Yahudilik dini, her zaman etnik bir grup olan Yahudilere aittir ve kendilerini inanç değil kader topluluğu olarak görürler.⁴² Yahudi olduğunu öğrenen Anna'nın dini bağlılığı ile ilgili şüphe sürecinde, onun için Yahudilik dininin bir seçenek olmaması, etnik dini kimliğin gelişiminin sadece o grup içinde sosyalleşmeyle ve bir aradalıkla mümkün olduğunu bizlere sunmaktadır.

1.2. Modernleşme ve Sekülerleşme

Geleneksel olandan kopuşu ifade eden ve kaçınılmaz bir süreç olarak görülen modernleşmeyle dinin bir arada hareket edemeyeceği ve modernleşmenin dine ilgisizliği beraberinde getireceği varsayılmıştır.⁴³ Dinin modern şartlara uyarlanmasında, içsel sekülerleşme sürecinin kişiyi etkileyeceğini belirten Sarmış, bireylerin kendi düşünce ve yaşam tarzlarına

³⁹ Stuart Hall, "Who Needs 'Identity'?", 1-17.

⁴⁰ Stolz, "Explaining Religiosity," 354-355.

⁴¹ Paul Zawadzki, "Nationalism, Democracy and Religion," 170-173.

⁴² Jacob Neusner, "Jew and Judaist, Ethnic and Religious: How They Mix in America," 85-100.

⁴³ Hamilton, "Rasyonel Seçim Kuramı," 205.

göre dini dönüştürüp değiştirebileceklerinin altını çizer. Buna göre bilincin sekülerleşmesiyle birlikte, önceden bireye güven ve huzur veren dinî eylemler kişi için anlamını yitirerek rahatsızlık veren durumlara dönüşebilecektir. Bilincin değişmesi, hayatın da yeniden şekillenmesini gündeme getirmektedir.⁴⁴

Riesebrodt dinin modern toplumlarda giderek daha marjinal bir rol oynayacağına inanılsa da, 1980'lerden itibaren dinin siyasallaşmasının ve küresel olarak yeniden dirilişinin yaşandığının bunun da yaklaşımda değişimlere yol açtığını ifade eder. Günümüzde ise hem sekülerleşme hem dinin dirilişi aynı anda yaşanmaktadır ve bu durum bir çelişki olarak değil, birbiriyle ilişkili süreçler olarak analiz edilebilir.⁴⁵ Dini bağlılık ve modernleşmenin el ele gidemeyeceği, birbirinden uzak ve zıt yönlerde ilerleyecekleri ifade edilse de Mataragnon'a göre varsayılan bu ters ilişki empirik olmaktan çok sezgiseldir. Yani din ve modernleşme arasında ilişki belirsiz görünümündedir.⁴⁶ Toker'e göre de dindar bireyler, kabuğuna çekilme, değişimi reddetme, dönüşüme karşı çıkma yerine değişim sürecini üstlenerek modernleşme doğrultusunda ilerleyebilmektedir.⁴⁷

Din, talihsizliklerle başa çıkmak, krizleri yönetmek ve anlamlı eylemler ile kurtuluşa ulaşmak için kültürel bir kaynak olarak görüldüğünde dinin modernleşme ile ortadan kalkması pek olası gözükmemektedir. Tam tersine, modernleşme belirli bir derecede sekülerleşmeyi ima ediyorsa din; seküler devletin ortaya çıkardığı bazı sorunları, başarısızlıkları ve seküler ahlakın eksikliklerini eleştirmek için alternatiflerden biri olmaya devam edecektir.⁴⁸ Bununla birlikte modernleşme, dindarlık için en büyük tehdit kaynağı olarak algılanmaya da devam etmektedir. Her ne kadar uyum gösteren dinî gruplar olsa da çoğu dinî grup tarafından dile getirilen eleştirilerin esas konusunu "modernite" oluşturur.

İda için de dini kimliğine yönelik belirsizlik ve arayış/sorgulama başka bir din tarafından değil, modern dünyanın sundukları tarafından tetiklenmiştir. Bilincin sekülerleşmesi olarak da adlandırılabilir bu süreçte İda inancından şüphe duymasa bile inancının yöntemine ilişkin bir şüphe yaşamış ve yasaklananları tecrübe etmeye karar vermiş görünmektedir.

⁴⁴ Sarmış, *Filmlerle Din Sosyolojisi*, 93, 94, 105, 109.

⁴⁵ Martin Riesebrodt, "Religion in the Modern World: Between Secularization and Resurgence," 1.

⁴⁶ Rita H. Mataragnon, "Modernization and Religion: Must They Move in Opposite Directions?," 164-168.

⁴⁷ İhsan Toker, "Türkiye'de Din, Değişim ve Laiklik," 5-13.

⁴⁸ Riesebrodt, "Religion in the Modern World," 7-8.

2. Filme Dair

Dindarlık kuramlarının anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışmanın araştırma evrenini sinema filmleri oluşturmaktadır. Tek bir dindarlık kuramının dinî bağlılığı açıklamada yetersiz kalışını göstermesi bakımından amaçlı örnekleme uygun olarak *İda* filmi seçilmiştir. Film, dinî bağlılık kuramlarının çoklu bir tartışma zemininde ele alınmasına imkan sunmaktadır. Bu anlamda çalışma, dinî bağlılığın sadece tek bir kuramla değil, Stolz'un önerdiği üzere birleşik bir modelle veya karma bir yaklaşımla ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2. 1. Yönetmenin Hayatı ve Film

15 Eylül 1957 tarihinde Polonya'da doğan Pawel Pawlikowski, çocukluğunun büyük bölümünü Varşova'da geçirmiştir. Mokotow'da ilkokula gitmiş, ebeveynlerinin boşanmasının ardından 14 yaşında Polonya'dan ayrılarak annesiyle birlikte önce Almanya'ya ve sonrasında İngiltere'ye yerleşmiştir. İngiltere'de kalışının ilk dönemini Katolik bir yatılı okulda geçirse de katı disiplini nedeniyle bu okuldan atılmış ve bir Protestan okuluna geçerek oradan mezun olmuştur. Yönetmen, bu dönemi kendisini başka bir dünyadanmış gibi yabancı hissettiği ve dil zorluğu yaşadığı zorlu bir süreç olarak tanımlar.⁴⁹ Oxford Üniversitesinde edebiyat ve felsefe okuyan Pawlikowski, Oxford Üniversitesindeki doktora tezini ilk dışavurumculardan biri olan Avusturyalı şair Georg Trakl üzerine yazmıştır. Bu sırada sinema derslerine kaydolmuş, bilimsel kariyerine ara vererek, BBC kanalında staj yapmıştır. 1987'den itibaren film çekmeye başlamış ve ilk olarak BBC tarafından finanse edilen ve Rusya'yı konu alan belgeseller yapmıştır. 1988'de yazar Tadeusz Konwicki hakkında biyografik bir belgesel olan *Palace Lifer*'i çekmiştir.⁵⁰ Pawlikowski, *Moskova'dan Petuşki'ye* çekiminden sonra *Dostoevsky's Travels* filmi ile Avrupa'da Yılın Belgeseli dalında ödül kazanmıştır. Daha sonra *Serbian Epics* ve *Tripping with Zhirinovskiy* adlı belgeselleri çekmiştir. Sığınmacıların hayatlarını anlatan *Last Resort* (2000) ile belgeselden sinemaya geçerek ilk uzun metrajlı filmini yönetmiştir. *My Summer of Love* (2005) ile BAFTA Ödülü kazanmıştır. 2006 yılında eşine kanser teşhisi konulduğu zaman, eşine ve iki küçük çocuğuna bakmak için yönetmenliğe ara vermiştir. Eşinin ölümü üzerine sinemaya beş yıl ara vermiştir. Bu süre zarfında ise Londra yakınlarındaki Ulusal Film ve

⁴⁹ Anita Czupryn, "Paweł Pawlikowski- kim jest twórcą filmu "Ida"?" Google translated: <https://i.pl/pawel-pawlikowski-kim-jest-tworca-filmu-ida/ar/3767907> (03.08.2023).

⁵⁰ Czupryn, "Paweł Pawlikowski."

Televizyon Okulunda dersler vermiştir.⁵¹ *The Woman in the Fifth* (2011) filmi ile sinemaya dönüş yapmış ve sonraki filmi *Ida* (2013) ile en iyi yabancı film dalında Oscar kazanmıştır. Son filmi ise *Cold War* (2018) olup yine kendi ailesinden izler taşımaktadır.

Bu çalışmanın konusu olan ve yönetmenin kendi ana dilinde Lehçe olarak yönettiği *Ida* filmi, Pawlikowski'nin evine, diline, köklerine, çocukluğundan hatırladığı zamana dönüşü olarak anılmaktadır. Film, teyzesinden Yahudi olduğunu öğrenen bir rahibenin hikayesini konu edinir. Cezary Harasimowicz ile yazdığı ve 2010 yılında Cannes'da MEDIA Avrupa Yetenek ödülünü kazanan *Sisters of Charity* filminin senaryosunda da aynı konu yer almaktadır. Nitekim Pawlikowski'nin Oscar ödüllü filminin senaryosunun yirmiden fazla versiyonu vardır.⁵² Pawlikowski'nin *Ida* üzerinde çalışmaya başlamasına neden olan diğer bir olay da savaş sırasında bir manastırda saklanan, çocukken rütbesi verilmiş bir Katolik rahiple tanışmasıdır. Bu tanışma, *Ida*'nın başlangıç noktalarından biri olarak görülür. Film, aynı zamanda yönetmenin kişisel hayat hikayesi ile de ortak noktalara sahiptir. Pawlikowski, verdiği bir röportajda, Yahudi köklerine değinerek, babasının Yahudi kökenli olduğunu, babaannesinin Auschwitz'deki Nazi kampında öldüğünü ve bunun bir sır olarak kaldığını, kendisinin ise Katolik olarak vaftiz edilip büyüdüğünü ifade etmiştir.⁵³ Dini inancı ile ilgili Pawlikowski, bir röportajında "İsa figürü her zaman bana yakın olmuştur." sözleri ile kendisinin Katolik Hristiyanlığa daha yakın hissettiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte İngiltere'de dine yaklaşmanın kendisi için daha kolay olduğunu, çünkü orada Kilisenin Polonya'daki kadar siyasallaşmış, kibirli ve müdahaleci olmadığını, daha evrensel olduğunu ekler. O, Polonya'da yerel Kilise'nin dar görüşlü, yer yer nefretle dolu ve İsa'nın getirdiği evrensel mesajdan uzak olduğunu ifade eder.⁵⁴ Merkezine dini kimliği alan *Ida* filmi Polonya'da yoğun tartışmalara neden olmuştur. Katolik aşırı sağ, "Polonya karşıtı" duygular barındırdığı gerekçesiyle *Ida*'nın yasaklanması için çalışmıştır. Her ne kadar Polonya'da siyasi yönüyle eleştirilere tabi tutulsa da Pawlikowski'nin gözünden film, konuyu siyasi açıdan ele almaz. O, filmi için "İnsanlık, suçluluk ve bağışlama hakkındadır ve daha evrenseldir" der.⁵⁵

⁵¹ Sherman Hollar, "Paweł Pawlikowski."

⁵² Czupryn, "Paweł Pawlikowski."

⁵³ Jeremi Szaniawski, "Benefits of the Doubt: Pawlikowski's *Ida* and the Taste(s) of Ambiguity."

⁵⁴ Sheila Skaff, *Studying Ida*.

⁵⁵ Tim Adams, "Paweł Pawlikowski: 'My parents' story was the matrix of all my stories'". <https://www.theguardian.com/film/2019/feb/09/pawel-pawlikowski-poland-cold-war-ida> (05.06.2023); Czupryn, "Paweł Pawlikowski."; Sheila Skaff, *Studying Ida*.

2.2. Filmin Öyküsü

Pawel Pawlikowski ve Rebecca Lenkiewicz'in senaryosunu yazdığı filmin konusu, 2. Dünya Savaşı sonrası Polonya'sında yaklaşık 1960'lı yıllarda geçer. Manastır görüntüleri ve gündelik manastır işleriyle başlayan film, iki hikaye barındırır. İlki, manastırda büyüyen ve büyük yemin'e hazırlanan Anna'ya aittir. Baş Rahibe, ona hayatta tek akrabası olan teyzesini ziyaret etme talimatı vermiştir. Anna, teyzesinin varlığını yeni öğrenmiş ve ziyaretine gelmemesi nedeniyle de ona kırgın görünmektedir. Yan hikaye ise Almanya'nın Polonya'yı işgali sırasında ailesini terk etmek zorunda kalmış ve döndüğünde ise küçük oğlunu ve ailesini kaybetmiş bir savcı olan teyze rolündeki Wanda Gruz'a odaklanır. O acısıyla baş etmek üzere işine, eğlenceye ve alkole sığınmış görünmektedir. Anna'nın gelmesiyle birlikte, Wanda'nın mevcut yaşam tarzıyla unutmaya belki de bastırmaya çalıştığı tüm acı gerçeklik gün yüzüne çıkmış gibidir. Dışarıdaki dünya hakkında az deneyimi olan Anna ise manastır dışı hayat ile teyzesine yaptığı bu kısa ziyaret sayesinde tanışmıştır. Teyzesinden Yahudi olduğunu ve gerçek adının 'İda' olduğunu öğrenir. Anna aldığı bu yeni haber karşısında dinî eğitim aldığı ortamın gücü ve etkisiyle olsa gerek, tepkisiz kalır. Esasında tepkisiz olması da bir tepki olarak yorumlanabilir.

Wanda, ilk olarak bu gelişten çok memnun gözükmemekle birlikte, ertesi gün Anna'nın manastıra dönmesine izin vermez. Fotoğraflar ile geçmişini Anna'ya sunarken, yeğeninin ailesinin mezarını sorması üzerine (belki de yıllardır yüzleşmekten kaçtığı) bir karar verir. Bu andan itibaren hikayenin amacı birbirlerinden başka hiçbir akrabası olmadığı anlaşılan bu iki kadının ailelerinden geriye kalanları arayışları olacaktır. Anna ile Wanda bu doğrultuda ailelerinin gömüldükleri yeri bulmaya çalışırlar. İki kadın ailelerinin savaştan önce yaşadığı ve Nazi işgali sırasında Polonyalı komşuları tarafından saklandığı Piaski'ye doğru yol alırlar. Wanda, aile üyelerinin komşuları tarafından öldürüldüğünden şüphelenmektedir. Bu doğrultuda hem cesetlerin nereye gömüldüğünü öğrenmek hem de bir açıklama beklemektedirler. Çiftliklerine taşınan köylü aileyi bulurlar. Feliks'i yaşadıkları ev üzerindeki miras hakkından ötürü rahatsız eden Wanda⁵⁶ savaş esnasında ailesini Nazilerden saklayan babasının nerede olduğunu ondan öğrenir. Hastanedeki karşılaşma/yüzleşme sonrası öldürülen

---

⁵⁶ Skaff'a göre, bu çatışmanın ardındaki esas hikaye mülkün iade edilmesidir. Polonya'da Dünya Savaşı'ndan önce Yahudilere ait bazı mülklerin gerçek sahibine iade edilmesi veya kaybının tazmin edilmesi tam şekilde gerçekleşmemiştir. Skaff, *Studying İda*.

ailelerinin ormandaki gömüldüğü yere giderler. Anna burada, ailesinin geri kalanının öldürülürken kendisinin hayatta kalmasını sağlayan şeyin de Yahudilere benzemeyen dış görünüşü olduğunu öğrenir. Anna ve Wanda'nın kemiklere baktıklarında farklı şeyler gördükleri söylenebilir. Wanda, uzun yıllardır içinde taşıdığı oğlunun acısını görürken, Yahudi bir ailesi olduğunu yeni öğrenen Anna ise sadece bakmaktadır. Sonrasında iki kadın, bir Yahudi mezarlığına ailelerinin kalıntılarını gömerler. Bu yüzleşme ve otelde geçirdikleri gecenin sonrasında Anna manastıra, Wanda ise alkol ile acısını bastırmaya çalıştığı eski hayatına döner. Sonrasında ise Wanda izleyiciyi şok eden, sabah rutiniymiş gibi görünen beklenmedik bir doğallık içinde apartman dairesinin penceresinden atlayarak intihar eder.

Anna ise manastıra dönmüştür ancak yolculuğundan önce kendini güvende hissettiği bu yer, yemek sahnesinden anlaşıldığı üzere artık eskisi gibi değildir. Bir sonraki sahnede de Anna, İsa heykeline hazır olmadığını söyleyip, gözyaşlarıyla ondan af dileyecektir. Bar sahnesi ve bu sahne hariç, film boyunca Anna'nın gördüklerinden nasıl bir anlam çıkardığı tam olarak anlaşılammaktadır. Skaff'ın belirttiği gibi Anna için savaşın anlamı belirsizdir. Bir şekilde hayatta kalmıştır ve manastırda dindar olarak yetişmesi, kontrolünün dışındaki koşullar tarafından gerçekleşmiştir. Hazırlandığı Büyük Yemin ise son derece önemlidir, öyle ki manastırın kıyafet, gelenek ve adetlerini edinmenin, cinselliğini susturmanın ve rahibeler arasında kabul görmenin ona dışarıdaki hayattan daha fazlasını sunabileceğine inanmayı gerektirmektedir. Yeminle ilgili af dilemesi sonrasında Anna, cenaze töreni sonrası dışarıdaki hayata dair merak ettikleri ile bir yüzleşme yaşayacaktır.⁵⁷

Wanda, onu hizmetlerinden ötürü öven bir hükümet yetkilisinin önderliğinde, dinsel olmayan bir cenaze töreni ile defnedilir. Tören sonrası Anna, bir süre teyzesinin dairesinde yaşamaya başlar. Müzisyen Lis ile yolculuk esnasındaki karşılaşmaları ve bar sahnesindeki kısa konuşmalarının ardından Wanda'nın cenazesinde yeniden bir araya gelmişlerdir. Anna, teyzesi ile şahit olduğu ve merak ettiği dışarıdaki hayatı yaşamaya başlar. Daha öncesinde ilgisini çeken Lis ile yaşadığı gece ve geliştirdikleri kısa diyalog da onun karar gecesi görünümündedir. Sabah, yeniden rahibe kıyafetlerini giyerek, dışarıdaki yaşam tarzını ve bu yaşamın vadettiklerini arkasında bırakarak manastıra geri döner.

---

⁵⁷ Skaff, *Studying Ida*.

2.3. Filme Dair Literatür

Film, Polonya'daki Yahudi soykırımı sonrası etkilerine değinirken,⁵⁸ odaklandığı esas konu dinî kimliğin oluşumu ve sorgulanması üzerinedir. Filme dair çok sayıda makale ve kitap mevcut olup, bu çalışmalar daha çok Polonya tarihi, Yahudilerin Polonya'daki miras hakkı, filmin sanatsal değeri, Holokost ve etkileri, cinsel kimlik ve dinî kimlik gibi konular üzerine odaklanmaktadır.

Szaniawski'ye göre, İda'nın Wanda Gruz'u, totaliter bir rejim altında depresif bir savcı olarak melankolik baba figürünün yeniden canlandırılmış bir alegorisidir. O, Stalinist Polonya'nın merdivenlerini tırmanıp orada bir savcı olmuş ama ailesini kaybetmiştir. Anna da kimliğini arayan bir ülkenin alegorisini sunar. Ona göre film, Polonya kültüründeki tabu meseleler olan "Yahudi düşmanlığı", "alkolizm", "Yahudi olmayan Yahudiler (çeşitli nedenlerle kökenlerini gizlemek zorunda kalan veya unutan)" gibi hassas konuları ele alır. Polonya için tartışma konusu olan bu film, Polonya karşıtı gizli bir gündemi olduğu ve Holokost için Polonyalıların suçlandığı yönünde eleştirilere konu olurken, diğer tarafta Varşova Yahudi Tarihi Enstitüsü tarafından da Gruz "alkolik ve hafif meşrep" olarak tasvir edildiği için eleştirilmiştir.⁵⁹

Mroz filmi, Polonya-Yahudi ilişkiler tarihi ve Holokost'taki Yahudi topluluklarının kaybı bağlamında ele alarak; "Artık var olmayan bir şey nasıl temsil edilebilir veya çerçevelenebilir?", "Kayba, kedere nasıl görsel-görünür bir biçim verilebilir?" sorularını sorar. 1960'lar Polonya'sını artan tüketimcilik ve konformizm dönemi olarak tanımlayan Mroz için *İda*'da diğer seçenek olan Katolik Kilisesi'nde suçluluk duygusu ve travmadan uzaklaşmışlık söz konusudur. Nitekim kiliseler ve manastırlar, Yahudi çocukların barınmasında rol oynamıştır. Bununla birlikte *İda*'da, kilise bir kurum olarak unutmama ve ifşa etmeme ile ilişkilendirilir. Filmin muhafazakar bir sonla bittiği iddialarına karşılık Mroz, Anna'nın manastıra döneceğini varsaymanın mantıklı olduğunu ancak açıkça gösterilmediğini ve filmin klasik 'açık öykü'lüğün ötesine geçtiğini savunur. Yani açık uçlu kalmasına

⁵⁸ Skaff'a göre, filmin konusu 1962 yılında geçmesine rağmen 2. Dünya Savaşı'nda milyonlarca Yahudi'nin Naziler tarafından katledildiği Holokost filmin arka planını oluşturuyor. Pawlikowski, filminin bir Holokost filmi olmadığını, filmde Nazi toplama kamplarına atıfta bulunmadığını belirtmiştir. İda'nın hikâyesi ise esasında Nazi işgali ile başlar. Karakter 1944'te işgal altında doğmuştur. 1945'teki savaşın sonunda yaklaşık 3,2 milyon Polonyalı Yahudi'nin öldüğü kabul ediliyor. Naziler ayrıca, bir Yahudi'nin hayatını kurtarma teşebbüsünden şüphelendikleri herkesin tüm ailesini öldürme politikasını uygulamışlardır. Ona göre bu politikanın sonuçlarını anlamak, filmi anlamının da anahtarıdır. Skaff, *Studying Ida*.

⁵⁹ Szaniawski, "Benefits of the Doubt."

rağmen, anlatı söyleminin estetik ipuçları aracılığıyla boşluğun kapatıldığını iddia eder. Özellikle el kamerasının aniden devreye girmesi ile öncekilerden bir kopuşun temsil edildiğini, artık yeni bir şey başlamış gibi görüldüğünü ve tamamlanmamış şeyleri düşündürdüğünü ifade eder. Ona göre Anna'nın 1960'ların zevk peşinde koşan kuşağına katılma ya da manastıra dönme tercihi görünür bir şekilde kesin olarak uygulanmaz.⁶⁰

Frach da çalışmasında, filmdeki biçimsel ve estetik öğeleri inceleyerek, fotoğrafların nasıl etkili bir şekilde tanık olarak kullanıldığını ve bu sayede geçmişin sessiz tanıklarının nasıl sorgulandığını analiz eder. Ida filminde kullanılan anlatı ve görsel araçlarla Holokost'un fiziksel ve zihinsel manzaralarının nasıl temsil edildiğini inceler. Fotoğrafların, filmde sonraki nesillerin doğrudan temas etmediği geçmişe ait bir şeyi yeniden inşa etme ve anlama girişimine dönüştüğünü vurgular.⁶¹

Jagielski'ye göre utanç sorunu, filmle ilgili tartışmanın merkezinde yer alır. Ona göre, filmin kendisi utanç sorununu gündeme getirmekle birlikte esas olarak üzüntünün etkisine odaklanmaktadır. Film, kayıp ya da yokluk gibi olumsuz duyguları merkezine almaktadır. O, filmin izleyicileri Holokost'tan kurtulan kadın kahramanlarla empatik bir bağ kurmaya davet ettiğini, ardından da onların kaybindan geriye kalan radikal boşlukla çarpışmalarını anlattığını ifade eder.⁶²

Kichelewski'ye göre yönetmenin *Ida* ve *Cold War* filmleri Polonya tarihine ve kimliğine bir dönüşü özetlemektedir. Filmleri milliyetçiler tarafından düşmanca karşılanırsa da bu filmler politik değillerdir. Pawlikowski, Soğuk Savaş'ın gösterimi sırasında verdiği bir röportajda, *Ida*'da karakterlerin "çatışma içinde ve hassas olduklarını ve filmin bir davayı savunmak için yapılmadığını" söyleyerek filmlerinin yalnızca tarihsel bir analizini reddetmektedir. Ona göre "Sinema, tarihi anlatmak için iyi bir yer değildir ama insanların yaşadıklarına duygusal olarak yaklaşmamızı sağlar."⁶³

Filmin renk, çerçeveleme, kostüm, müzik ve karakter etkileşim unsurları aracılığıyla yapıldığını savunan Vredenburgh, çerçevedeki boşluk ve katedral etkisinin altını çizer. Ayrıca o, farklı bir yerden yaklaşarak filmi, inancını yeni

⁶⁰ Matilda Mroz, "Framing Loss and Figuring Grief in Pawel Pawlikowski's *Ida*," 1-13.

⁶¹ Sylwia Frach, "The Landscape as a Silent Witness of a Fragile Memory In Paweł Pawlikowski's 2013 Film *Ida*," 97-108.

⁶² Sebastian Jagielski, "Ida, Loss and Shame."

⁶³ Yannick Vely, "Pawel Pawlikowski nous raconte 'Cold War'" <https://www.parismatch.com/Culture/Cinema/Pawel-Pawlikowski-nous-raconte-Cold-War-1583186> (12.06.2023).

deneyimler ve bilgiler süzgecinde yeniden canlandıran bir rahibenin hikayesi olarak değerlendirir. Ona göre, yönetmen, İda'nın deneyimleri aracılığıyla Tanrı'yla beklenmedik yerlerde karşılaşabileceğini göstermektedir.⁶⁴ Pawlikowski filmlerinin, dinî boyutta cüretkar bir şekilde kişisel ve trend dışı olduğunu belirten Abeel, İda'nın dünyanın aldatmacaları, belirsizlikleri ve kargaşası yerine manastırın tesellisini ve düzenini seçtiğini belirtir. O, yönetmenin daha sonraki filmi *Cold War*'da olduğu gibi *İda* filminde de benzer bir biçimde yıkıcı bir varyasyonun söz konusu olduğunu ifade eder.⁶⁵

Film hakkında müstakil bir kitap yazan Skaff'a göre filmin en etkili unsurlarından biri sessizliktir. *İda*'da sesin etkisi, sesin yokluğu ile gelir. Filme hakim olan ve onu yönlendiren sessizliktir. Sessizlik bir güç, itiraf, yaşam biçimi ve aynı zamanda bir taleptir. Film, sessizliği kullanarak önemli anları daha algılanır hale getirmektedir. Filmde yer alan tek müzik sahnesi, restoranda Lis'in saksafon çaldığı sahnedir. Bu sahnede yer verilen şarkı, John Coltrane'in "Naima"sıdır.⁶⁶ Bununla birlikte film müziği, filme hakim olan sessizliğin önemini azaltmamaktadır. Ona göre sessizlik, insan deneyimlerinin; en önemli, en travmatik, acı verici ve anlamlı ifade edilebileceği bir anahtardır.⁶⁷

Szaniawski için film, sinema sanatında üst bir seviyededir. Manastır sahnelerinde çerçevenin alt kısmında karakterler üzerinde çok fazla boşluk bırakarak karakterleri küçük göstermesi ve kendine has bir çerçevelemeye sahip olması, filme teknik açıdan mükemmellik kazandırmaktadır. Minimalist bir anlatıma sahip olan film, dönemin sosyo-ekonomik ortamında gelişen bireyselliklere dair, tarihsel olarak gerçekçi bir karakter çalışması ile realist bir okuma yapmıştır. Szaniawski'ye göre, yönetmen *İda*'nın mecazları (bir yolculukta iki kadın, çorak kış manzaraları, savaşın travması, alkolizm, modern dünyadaki dinî inancın çıkmazları) ile kimliği ele almada Bergman'ın filmlerini hatırlatmaktadır. Kimlik, her zaman karakterlerin çatışmalarına ve şüphelerine yol açan bir çekişme noktasıdır. Ona göre film, yönetmenin inançla olan çekişmeli ilişkisini yansıtır ve genellikle onun filmlerinde din,

⁶⁴ Steven Vredenburg, "Finding God in Pawlikowski's *İda*," 1-17.

⁶⁵ Erica Abeel, "Film Review: *Cold War*," http://ericaabeel.com/wp-content/uploads/2020/08/Film-Review_-Cold-War_-Film-Journal-International.pdf (07.06.2023).

⁶⁶ Coltrane, *Naima*'yı 1953'ten 1965'e kadar birlikte olduğu karısı Juanita Naima'ya yazmıştır. Ruhani fiziksel güzelliği ile Coltrane'i Hristiyanlıktan İslam'a geçmeye ikna etmesiyle tanınan Juanita Naima, kocasını eroin ve alkol bağımlılığından kurtarmış, onun bir sanatçı olarak büyümesine katkıda bulunmuştur. Bkz. Skaff, *Studying İda*.

⁶⁷ Skaff, *Studying İda*.

kemikleşmiş kurumlar olarak değil, insan ruhunu yükseltebilecek canlı uygulamalar olarak yer almaktadır.⁶⁸

Kichelewski'ye göre *Ida* filminde, antisemitizm teması Hristiyanlar tarafından kurtarıma vurgusuyla dengelenmekte ancak kurtarmayı kurtarılanın din değiştirmesiyle ilişkilendirdiği için bu vurgu muğlak kalmaktadır.⁶⁹ Filmlerinde genellikle kimlik istikrarından yoksun karakterleri resmeden yönetmen⁷⁰ Anna'yı da kimlikler arasında bir seçim yapmak zorunda resmeder. Skaff'a göre bu seçim, Yahudi mi yoksa Katolik midir? İsmi doğduğu Ida mı yoksa manastırda kendisine verilen Anna mıdır? Dışarıdaki dünyayı deneyimlemeye devam mı edecek yoksa onu büyüten manastıra bağlılık yemini mi edecektir? sorgulamaları arasındadır. Kısaca film, manastırın sert ama güvenli duvarları içindeki yaşam ile manastır dışındaki sert ama potansiyel olarak daha ödüllendirici dünya arasında bir seçim üzerinedir.⁷¹

Filmde Anna'nın kimlik arayışında komünist ve eskiden güçlü bir savcı olan teyzesiyle yaptığı yolculuk önemli bir yere sahiptir. Filmin amacına ilişkin şüpheler doğurmasının ve muğlaklığının kaynaklarından biri de Wanda Gruz'un karakterinin birden çok düzeyde okunmaya müsait olması olarak yorumlanır.⁷² Ancak dinle ilgisinin olmadığı anlaşılan Wanda'nın intiharının, yaşanan travmalar karşısında hayatın zor ve katlanılmaz olması üzerinden Anna'nın seçimini etkilediği yönünde bir yorumda bulunmak da mümkündür. Wanda ve Ida arasındaki karşıtlık ise film boyunca "inanın ve inanmayan",⁷³ "çaylaklık/saflik ve tecrübelilik", "geçmiş ve gelecek", "merak/heves ve tükenmişlik" gibi şekillerde dikkat çekmektedir.

3. Film Analizi

3.1. Araştırma Soruları

Bu çalışma filmin siyasi, tarihsel, kültürel analizini odak dışında tutarak, dinî kimlik temasına odaklanmaktadır. Bu çerçevede belirlenmiş çalışma soruları aşağıdaki gibidir.

⁶⁸ Szaniawski, "Benefits of the Doubt."

⁶⁹ Audrey Kichelewski, "Poland's Postwar Trauma and Identity in Pawel Pawlikowski's Films: Reflections on *Ida* and *Cold War*," 652-656.

⁷⁰ Malgorzata Sadowska, "Paweł Pawlikowski, reżyser "Idy" o Polsce, polskości i Kościele." (03.08.2023).

⁷¹ Skaff, *Studying Ida*.

⁷² Szaniawski, "Benefits of the Doubt."

⁷³ Yağmur Baki, "Ida (2013): Ya Sonra?."

• Dinî kimliğin ya da dindarlığın açıklanmasında hangi dindarlık kuramı daha kapsayıcıdır? Tek bir dindarlık kuramı dinî bağlılığı açıklamada yeterli midir?

• İda (Anna) özelinde dinî kimliğin keşfinde etkili olan unsurlar nelerdir? Dinî tecrübenin karmaşıklığı, çeşitliliği ve kendine özgülüğü kapsamında bütünleşik bir yaklaşım mümkün müdür?

3.2. Bulgular

Anna'nın Yahudi olduğunu ve gerçek isminin İda olduğunu öğrendiği andan itibaren (her ne kadar tepkisiz kalsa da) dini kimliği üzerine bir sorgulayış başlamış görünmektedir. Esasında ilk öğrendiği andaki tepkisizliği karakteriyle alakalı olabileceği gibi dinî sosyalleşmesinin etkisi ve aldığı eğitimin gücüyle açıklanabilir. Dinî eğitim önemli bir dinî sosyalleşme kaynağıdır ve dinî kimlik sorgulamasında, aldığı dinî eğitim sonucu olsa gerek Hristiyanlığından en ufak bir şüphe duymaz görünmektedir. İlerleyen süreçte Anna'nın şüphe krizi de inancının içeriğine değil, inancının metoduna ilişkin olarak yorumlanabilir. Esasında *varoluşsal anlam krizleri*, çoğunlukla mevcut inançlardan şüphe etme ile birlikte gelmektedir. Ancak bu şüphe, düşüncenin 'içeriği'ne dair olabileceği gibi yalnızca 'metodu'na ilişkin de olabilmektedir. Metod içeriği incelemeye ve kesinliğe varmayı hedefler. Taklitten çıkış ve hakikati arama da bu şekilde başlar.⁷⁴ Onun ikilemi, manastır dışındaki hayatı bilmeden feragat etme ile tecrübe ederek mahrum olacaklarının bilincinde olarak kendini mahrum bırakma arasındaki fark üzerinedir. Anna için taklitten kurtulma süreci de merak ettiği dışarıdaki hayatı yaşadıkten sonra, aklında soru işareti kalmamasıyla sona ermiştir. Bu şekilde Wanda'nın "nelerden vazgeçtiğini tam olarak bilmediği" yönündeki eleştirisini de kabul etmiş ve tecrübe ettikten sonra kararını vermiş görünmektedir. Yani onun dini kimlik arayışında şüphe bir içerik problemi değil, metod problemidir.

Kimlik krizlerinde kendini tanıma ve sınırlarını keşfetme peşinde olan insan, belirli dönemlerde tüm artı ve eksilerini hesaplayarak kendi geleceği üzerine karar vermek durumunda kalır. Gök'ün belirttiği gibi Anna yeni öğrendiği geçmişi ile yüzleşirken mazi ve kendi tabularıyla yüzleşme arasında kalmıştır. Bununla birlikte Anna'nın seçim yolculuğu, geçmişi

⁷⁴ Örneğin Gazali, bir doktrine bağlılığın düşünme ve araştırmadan değil taklitten kaynaklandığını anladığını şöyle ifade eder: "Çocukluğumda, Hristiyan olmaktan başka tercihi olmayan Hristiyan çocukları, Yahudi olmaktan başka bir yaşama sahip olmayan Yahudi çocukları ve İslam'a göre yetişen Müslüman çocukları gördüğüm zaman taklit bağından ve geleneksel inançlardan kurtuldum." Bu bağlamda hakikati arama da taklidin çöküşü ile gerçekleşecektir. Bkz. Sobhi Rayan, "Gazzâlî'nin Şüphe Metodu, Al-Ghazali's Method of Doubt," 227-228.

anlamaktan çok, şimdiki zamanı tanımak ve anlamakla ilgilidir. Anna'nın karar verme mekanizmasının muğlaklaştığı bu süreçte o, geçmişten değil şimdiden, deneyimlerinden hareket etmektedir.⁷⁵ Anna için ikilem, dinler arasında bir ikilem değil, inancı içinde dünyevi olarak adlandırılacak zevkler üzerine bir meraktır. Manastırda büyüyen ve manastır dışına çıkmadığı tahmin edilen Anna, manastır dışı hayatla tanışmıştır. Bu sadece dışarıdaki hayatla bir tanışma değil, Hristiyan değil Yahudi olduğu gerçeğiyle de yüzleşme biçiminde olmuştur. Ancak Yahudi olduğunu öğrenmesinin, manastır dışı yaşamla karşılaşmak kadar sarsıcı olmadığını söylemek mümkündür. Onun için karar, dinî sosyalleşme ile hazırlandığı hayat ile dışarıdaki hayat arasında yapacağı seçimle ilgilidir. Hazırlandığı hayata dair şüpheye düşmüş olsa da imana giden yol, şüpheyi de barındırabilmektedir. Teyzesinin vurguladığı "Günah işlemeyen yemin ettiğiniz için nelerden fedakarlık ettiğinizi bilmiyorsunuz" iddiasının sınanmasıdır. Nitekim Anna manastıra döndüğünde, büyü bozulmuş ve tam anlamıyla artık kendini manastıra ait hissedememiştir. Anna için karşılaştığı ve merak uyandıran bu modern/seküler dünya deneyimlenecek ama tercih edilebilecek bir dünya olmamıştır.

Anna'nın ailesinin Yahudi olduğunu öğrendikten sonra, sorgulamayı esas başlatan deneyim olarak adlandırabilecek an, barda müzik dinlediği sahnedir. Anna'nın teyzesiyle tartışması, onda uyumsuzluk ve gerilim hissi doğurmuştur. Bu gerilim sonrası bar sahnesinde yakınlık hissettiği Lis ile yoğun müzik deneyimi son derece etkili olmuş görünmektedir. Bu sahnede dinlediği caz, onu etkilemiş ve onda bir şeyleri tetiklemiş gibidir. Müzik, Ida'nın deneyimlerinin dışında olan başka bir dünyayı ona sunmaktadır. Aksu'nun ifadesiyle özellikle John Coltrane'in "Naima" adlı şarkısı Ida'ya özgürlük ve tercihlerin var olduğu bir yaşamın imkan dâhilinde olduğunu göstermektedir.⁷⁶ Bu yoğun müzik deneyimini onda merak hissinin oluşmaya başladığı an olarak yorumlamak mümkündür. Dinî tecrübe ile müzik arasındaki ilişki esasında çok yönlü olup; müzik, dinî deneyimleri tetikleyebilmektedir.⁷⁷ Müzik, duyguları ortaya çıkarması ve duygularla yakından ilişkili olması bakımından dinî kurumlar tarafından da hizmet ve

⁷⁵ Gökhan Gök, "İda (2013): Kabullenme Üzerine," <https://www.cinerituel.com/ida-2013-ya-sonra-kabullenme-uzerine/> (05.08.2023).

⁷⁶ Yönetmenin ifadesiyle de: "Caz müziğinde ruhsal olan bir şey var, özellikle "Naima" gibi bir ezgide... İda'yı çelmek için kullanmak istediğim bir parçaydı. O bu şekilde âşık oluyor ya da saksafoncu Szymon'un dünyasına çekiliyor." Bkz. Leyla Aksu, "Paweł Pawlikowski Filmlerinde Caz ve Varoluş," <https://www.akbanksanat.com/blog/pawe-pawlikowski-filmlerinde-caz-ve-varolus/> (07.06.2023).

⁷⁷ Sarah Demmrich, "Music as a Trigger of Religious Experience: What Role Does Culture Play?," 35.

törenlerde kullanılabilir. Bununla birlikte eğlence ve hareketlilikle anılması ve kişileri inançsal yoğunluktan uzaklaştıran bir araç olarak görülmesi yüzünden pek çok dinsel gelenek tarafından da dünyevi zevk olarak görülüp kısıtlamalara tabi tutulmuştur.⁷⁸ Müzik, dinî dönüşüm aşamalarına eşlik eden hisleri uyandırma imkanına sahiptir. Müziğin, dinî dönüşümün dört aşamasını (varoluşsal krizler, kendini bırakma, aydınlanma ve yeni yaşam) kolaylaştırdığı ifade edilmektedir. Uyumsuzluk ve gerginlik hissi uyandıran müzik, eski düzenin kırıldığını ve yeni bir şeye ihtiyaç duyulduğunu kişiye hissettirebilmektedir. Bununla birlikte kişinin zaten bir rahatsızlıkta, arayışta ve içindeki sesi dinlemeye başlamış olması da gerekmektedir. Müziğin kolaylaştırıcı bir unsur olmasına rağmen, varoluşsal krizi tek başına tetikleme ihtimalinin olmadığı da ifade edilir. Yani birey varoluşsal krizlerle karşılaşmaya hazır ise müziğin etkisi artacaktır. Burada müzik türü de önemli olup, ağır ritimli ve sakin müziklerin zihne gevşeme imkânı sunmasından dolayı bireye kendini bırakma imkânı vereceği ifade edilir.⁷⁹ Müzik, kişinin dini bağlılığını kuvvetlendireceği gibi kişiye dini bağlılığını sorgulatabilme gücüne de sahiptir. Ancak bu tek başına bir etki sonucu değildir, birçok unsurun bu deneyime açık hale getirdiği ve hazırladığı bir süreç sonucunda gerçekleşmektedir. İda için de Yahudi olduğunu öğrenmesinin ardından gözlemlediği dış dünya ve teyzesiyle yaşadığı gerilimin, onu yoğun müzik deneyimine açık hale getirdiği iddia edilebilir.

Anna'nın seçiminde, teyzesiyle gerçekleştirdiği yolculuk esnasında halktan gördüğü saygı da dikkat çekmektedir. Nitekim çiftçilerle yüzleşildiği/karşılaşıldığı sahnede, Wanda talepleri sonucunda sert tepkilerle karşılaşırken İda rahibeliğinin getirdiği sosyal statüden kaynaklı bir saygı görmektedir. Bu anlamda sosyal araştırmalardaki en önemli değişkenlerden birinin de *sosyal statü* olduğu bilinmektedir. Diğerleriyle olan ilişkinin niteliğini belirlemede önemli etkenlerde sayılan sosyal statü, aynı zamanda sosyal kimliğin de parçasıdır ve bütün statüler, ona uygun bir

⁷⁸ Schafer ve diğerleri çalışmalarında yoğun müzik deneyimi yaşayan bireylerin yaşam biçimleri üzerindeki etkilerini araştırmışlar ve yoğun müzik deneyiminin insanlarda güçlü bir motivasyon bıraktığını; onların kişisel değerlerinde, sosyal ilişkilerinde, hayatın anlamına ilişkin algılarında uzun vadeli değişiklikler meydana getirdiğini ortaya koymuşlardır. Bkz. Thomas Schafer ve diğerleri, "How Music Changes Our Lives: A Qualitative Study of the Long-term Effects of Intense Musical Experiences,;" Cengiz Batuk, "Din ve Müzik: Dinler Tarihi Bağlamında Din-Müzik İlişikisine Genel Bir Bakış Denemesi," 45-50.

⁷⁹ Batson ve diğerleri, *Din ve Birey*, 176-179.

rolü beraberinde gerektirmektedir.⁸⁰ Sosyal statü hem bireylerin yaşam beklentisini hem de bireylerin sosyo-ekonomik konumlarını, eğitimlerini, gelir, meslek, evlilik, sağlık ve arkadaş fırsatlarını etkilemektedir. Çoğulcu, eşitlikçi ve akışkan bir toplumda sosyal statü ölçülmesi zor bir değişken olsa da meslek, her zaman için sosyal statünün önemli belirleyicilerinden biri olmuştur.⁸¹ Seküler toplum öncesinde din adamlığı seçkin bir meslek grubu üyesi olarak görülmüş, onlar genellikle yasal ayrıcalıklara ve önemli bir toplumsal güce sahip olmuşlardır. Örneğin Aldridge, İngiltere’de ruhbanlık ve akademisyenlik mesleklerinin tarihsel gelişimleri bakımından birbirleriyle uyumlu olduklarını belirterek din adamlarına üniversite akademisyenlerinden daha düşük statü tanıyan sosyal hareketlilik çalışmalarını eleştirmiştir. Onun da belirttiği gibi sosyal statü, zamansal olarak akışkan ve bağlama bağlı bir karaktere sahiptir.⁸² Dini değerlerin önemli olduğu toplumlarda din adamlarının ayrıcalıklı statüleri olmakla birlikte, bu statüye uygun rollerin dışına çıkmaları, statünün ve itibarın da elden çıkması anlamına gelmektedir. 1960’lar komünist Polonya’sında da dinin, halk bazında önemli bir toplumsal gücü mevcuttur. Dinin etkili olduğu toplumlarda ise yüksek dindarlık dahi sosyal bir güç olabilmekteyken, din adamlığı önemli bir toplumsal statü kaynağıdır. Bu anlamda toplumsal statü kaynağı olarak rahibelik, Anna’nın dini bağlılık yönündeki seçimini *rasyonel bir tercih* zemininde gerçekleştirdiği yorumunu da mümkün kılabiliriz.

Wanda penceresinden bakıldığında onun yalnızlığı Anna’nın hayatına girmesiyle kırılmış ve başka yönlere kaymış görünür. Anna’nın gelişi, geçmişi ile onu yüzleştirmiştir. Anna, Wanda’nın hayatına mezar sorusu ile bir amaç katmış ama aynı zamanda acısını da tetiklemiş görünmektedir. Anna’nın rahibe adaylığı oluştuktan memnun olmasa da bunu engellemek için geçmişte herhangi bir şey yapmamıştır. Yolculukları esnasında Anna seçimleri ve geleceği ile Wanda ise geçmişi ile yüzleşmektedir. Anna ile başlayan mezar arayışı, Wanda’nın kapatmaya çalıştığı acısını tüm gerçekliğiyle gün yüzüne çıkarmış ve intiharı ile sonuçlanmıştır. Ne zaman intihara karar verdiği ise belirsizdir. O sabah ansızın gelişen bir ruh hali mi yoksa yapılması gerekenleri önceden belirleyerek planlı bir karar mı hareket ettiği

⁸⁰ İbrahim Yenen, “Türk Sinemasında Din Adamı Tiplerine Tarihsel Bir Yaklaşım Denemesi,” 286. Ayrıca bkz. İbrahim Yenen, “Popüler Türk Sinemasında Dindarlık Şekilleri,” *Birey ve Toplum*, 1:1 (2011):75-96.

⁸¹ Delbert C. Miller ve Neil J. Salkind, “Scales Assessing Social Status,” 455-465.

⁸² Alan Aldridge, “Negotiating Status: Social Scientists and Anglican Clergy,” 97-100; Ayrıca bkz. Jacob M. Yellin, *The History and Current Status of the Clergy-Penitent Privilege*, 23 Santa Clara L. Rev. 95 (1983).

bilinemez. Tek akrabası olan Anna ile de bu ortak mezar dışında hiçbir müşterek noktasının olmadığını deneyimlemiştir. Wanda'nın kaybıyla yüzleşmesi ve acısı karşısında sığınabileceği bir anlam sisteminin (teodise) olmayışı da acıyla baş edememesine neden olmuştur. Yahudilikle tamamen bağını koparan ve dine karşı ilgisiz bir görünüm sergileyen Wanda'nın intiharı -intihar bir fenomen olarak daha fazlasını barındırmakla birlikte- acıyla baş etmede anlam sistemlerinin önemine dair yönetmenin dolaylı bir mesajı olarak yorumlamak mümkündür. Hristiyanlık ile kurtuluş bulan yeğenine de bu bağlamda bir portre sunar. Bu portredeki mesaj da varoluşsal güvenlik krizlerinin yaşandığı bu hayatın anlam sistemleri olmaksızın ne kadar zor ve tahammül edilmez olabileceği konusunda bir düşüncüyü yansıtır olabilir.

Anna'nın kendiyile, geçmişiyile ve bireysel tabularıyla yüzleşmesi, din ile kurduğu bağı sorgulatmıştır. Wanda ile gezdiği otel barları, karakol gibi mekanlar ona dış dünyayı tecrübe etme fırsatı sağlamıştır. Eleştiriler ise Anna'nın birkaç günde deneyimlediklerinin karar vermesi için yeterince güçlü olmadığına yöneliktir. Bununla birlikte Lis'in Anna'ya vaat ettiklerinin basitliği (dini sosyalleşmesinin bir sonucu olsa gerek) karşısında Anna'nın "ya sonra" şeklinde sorması filmin sonu ile tutarlıdır. Manastır hayatını seçen Anna'nın yetişme tarzı, deneyimlerin tek başına kişiyi değiştiremediğini de göstermektedir.⁸³ Sobolewski'ye göre de "Kötülüğün ağırlığına nasıl dayanılır? Acı dolu bir dünyada nasıl yaşanır?" soruları Anna'nın ikilemini etkilemiştir.⁸⁴ Lis ona bu dış dünya için bir amaç sunsa da Anna için yeterli değildir ve dini bağlılığı daha büyük görünmektedir. Tek gerçek ilişkisi Tanrı'yladır ve öbür dünyada huzuru bulacağı umuduna şimdiden sarılmaktadır.⁸⁵ Özetle dini sosyalleşme ve bunun içinde öğretilen diğer seçeneklere yüklenen varoluşsal anlamsızlık onun seçiminde etkili olmuştur. Bauman'ın cemaat kavramından hareketle, Anna için manastır tam anlamıyla sıcak, güvenli bir cemaattir. Dışarı ise merak uyandıran çeşitli özgürlüklerin olduğu hem cazip seçeneklerin hem de risklerin olduğu tehlikeli bir dünyadır. Dışarıda her çeşit tehlikenin pusuda beklediği bir dünyaya karşın cemaat "sıcak" ve rahat bir ortam sunar. Yabancılık hissedilmez, kafa karışmaz, tehdit yoktur ve güvendesinizdir. Cemaatin bu güvenli ortamının ve ayrıcalığının bedeli ise özgürlükten feragattir. Güvenlik

⁸³ Gök, "İda (2013): Kabullenme Üzerine."

⁸⁴ Skaff, *Studying İda*.

⁸⁵ Skaff, *Studying İda*.

ve özgürlüğün aynı anda tatmin edilmesi ise pek mümkün değildir.⁸⁶ Ida'nın seçimine bu açıdan bakıldığında, içinde büyüdüğü dünyanın büyüğü bozulmuş olmakla birlikte, konfor alanından çıkış olan dış dünya da tüm belirsizlikleriyle soğuk ve tehlikelidir. Benzer şekilde Ida'nın kaderini, Polonya'nın kaderine benzeten Szaniawski, Ida'yı da Polonya gibi travmalardan sağ çıkan ve manastırın/dinî yapıların soğuk ama güven verici duvarlarına sığınan bir portre olarak resmeder. Bununla birlikte o, Anna'nın çeşitli belirsizlikleri ile filmin açıklığa kavuşmadan, felsefi bir bilmeceye dönüştüğünü iddia eder. Filmin açık uçlu ve muğlaklık ile bittiği iddia edilse de Anna'nın muhafazakâr bir seçim yaptığı düşüncesi daha ağırdır. Nitekim filmin sonunun muhafazakar mı olduğuna yönelik soruya filmin yönetmeni Pawlikowski de "Açıkçası bu pek umurumda değil. Benim için gayet tutarlı bir son. Eğer muhafazakar diyorlarsa muhafazakardır." şeklinde cevap vermektedir.⁸⁷ Bu anlamda dinî kimlik ve kendilik arayışını odağına alan bu filmde, Anna'nın sorgulayış süreci ile gelen deneyimleme sürecinin ardından dini bağlılığı yeniden seçtiği ifade edilebilir.

Sonuç

Dini bağlılığı açıklama üzerine kurulu birçok teori bulunmasına rağmen dinî tecrübeler bireyin kendilik algısı bağlamında biricik şekillerde oluşmaktadır. Her şeyden önce kişilik türleri, bireylerin dinle ilgili ihtiyaçlarını şekillendirerek onların dinî seçimlerini etkileyebilmektedir.⁸⁸ Kişilik örüntüleri dışında, kişisel yaşam deneyimleri ve çeşitli toplumsal koşullar da dini bağlılığa yönelik bu ihtiyaçları farklılaştırabilmektedir. Geleneksel toplumlarda dini sosyalleşmenin gücü bireysel seçimlerin ve çeşitliliğin olduğu modern toplumlarda ise rasyonel seçim ön plana çıkabilmektedir. Bunun yanı sıra aynı toplumsal şartlar içinde dahi her bireyde hayatın anlamı, yaşamın geçiciliği, ölüm, yalnızlık ve benzeri konularda varoluşsal anlam arayışı farklı düzeylerde olabilmektedir. Farklı kişilik özelliklerine sahip ve farklı toplumsal/kültürel şartlarda oluşan bireysellikler için tek bir dindarlık kuramının dinî bağlılığı açıklamada tümüyle yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Bu anlamda Wrong'un belirttiği gibi toplumsal gerçeklikleri anlama üzerine kurulu sosyal teoriler, gerçeğin ışığını yakalamaya yönelik umut barındıran sonu gelmez birer

⁸⁶ Zygmunt Bauman, *Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, 7-12.

⁸⁷ Szaniawski, "Benefits of the Doubt."

⁸⁸ Nitekim kendilik algısını kişilik bozuklukları da etkileyebilmekte; olgunlaşmamış başa çıkma tarzları tarafından üretilen düşünce, duygu ve eylem kalıpları bazı bozuklukları beraberinde getirebilmektedir. Bkz. C. Robert Cloninger, "Religious and Spiritual Issues in Personality Disorders."

diyalog olabilmektedir.⁸⁹ Dolayısıyla bireylerin dinî bağlılıklarını tek bir genel teori içinde anlama ve açıklama zor görünmektedir.

'Yoksunluk', 'rasyonel tercih', 'sosyalizasyon', 'etnik köken ve din' ile 'varoluşsal güvenlik' gibi dindarlığı ve dini bağlılığı açıklayan teoriler olmasına rağmen kapsayıcılık bakımından dinî kimliğin oluşumunda varoluşsal güvenlik (anlam ve aidiyet arayışı), rasyonel tercih ve sosyalleşme kuramları öne çıkmaktadır. Bireyin olduğu alanlarda, tek bir gerçeklikten oluşmayan toplumsal gerçekliği bir bütün olarak ele almak ise son derece önemlidir. Her bir bilgi kırıntısı, bütüne ulaşmada veya bütüne dair geçici de olsa bir çerçeve oluşturmada anlamlı ve gereklidir.⁹⁰ Bu anlamda birbirleriyle yakından ilişkili olan dinî bağlılık teorileri de bir teorinin genel bir kapsayıcılığından ziyade, kalan boşlukları diğerlerinin doldurduğu bütünleşik veya karma bir yaklaşımla ele alınabilir.

Anna'nın dinî bağlılığa yönelik seçimi üzerine kurulan bu çalışma Anna'nın seçiminin tek bir dindarlık teorisi ile açıklanamayacağını göstermektedir. İlk olarak manastırda büyümüş bir rahibe adayı olan Anna'yı, Yahudi olarak doğduğu gerçeğinin çok etkilememiş olması, onun karakterinin yanı sıra dini sosyalleşmesinin gücü ile ilgilidir. Ancak manastırda edinilen güçlü bir dinî sosyalleşme onun dış dünyayı merak etmesine de engel olamamıştır. Burada özgürlüğün ve modernleşmenin sunduğu imkanların çekiciliğinden bahsedilebilir. Dini tecrübenin biricikliği ile yaşadığı gerilim sonrasında, duygusal yakınlık hissettiği Lis ile karşılaşması ve özellikle dinlediği müzik de onda karışık duygular uyandırmıştır. Merak ettiklerini yaşama imkanı, onun dinî bağlılığı karşısında bir seçenek olmuştur. Bu tercih Anna'nın dinin içeriğine yönelik değil metoduna yönelik bir şüpheyile geleceğine dair karar vermesi üzerine kuruludur. Anna, onda ilgi uyandıran şeyleri deneyimledikten sonra ise varoluşsal anlam arayışıyla ilgili bir sorgulamaya geçmiştir. "Ya sonra" sorusu/cevabı onun için bu dünyanın geçiciliğini, belirsizliğini ve anlamsızlığını ortaya koymaktadır. O, varoluşsal anlam ve aidiyet arayışının cevabını dini sosyalleşmesinin gerçekleştiği Hristiyanlık içinde bulmuştur. Anna manastır dışındaki deneyimlediklerini ve kendisine vaat edilenleri, hayatını adamaya değer şeyler olarak görmemiştir. Varoluşsal güvenlikle de ilgili olan anlam ve aidiyet arayışının sosyalleşilen din içinde ihtiyaç olarak

⁸⁹ Wrong, "The Oversocialized Conception of Man," 183-192.

⁹⁰ Kalaycı ve Tan, "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde," 79.

karşılanması küçük yaşta kazanılan dinî kimliği değiştirmenin çok zor olduğunu da bizlere sunmaktadır.

Anna'nın seçiminde rasyonel tercihin de devrede olduğunu söylemek mümkündür. Manastırın güvenli, belirsizliklerden uzak ve bilindik olması rasyonel tercih kuramını gündeme getirmektedir. Ayrıca din adamlığının sosyal statüsü de bu tercihinde önemli bir etken olarak alınabilir. Bir tarafta dini sosyalleşmesi ile sağlanan güvenlik hissi ve toplumun sunduğu sosyal statü, diğer tarafta ise dünyevi zevkler, "Ya sonra" ile gelen geçicilik/belirsizlik ve buna eşlik eden anlamsızlık ve güvensizlik hissi yer almaktadır. Özetle onun seçiminde dinî sosyalleşme, rasyonel tercih ve varoluşsal anlam ve aidiyet arayışının kol kola ilerlediği ve modernitenin sundukları karşısında onun dini bağlılık yönünde bir seçim yaptığı söylenebilir. Sonuç olarak dinî tecrübenin karmaşıklığı, çeşitliliği ve kendine özgülüğü kapsamında, Anna'nın seçimi tek bir kuramla açıklanamaz görünmektedir.

Dinî bağlılığı açıklamada tek bir kuramsal yaklaşım, bireylerin dindarlığının tek bir düzlemde ilerlememesinden dolayı yetersiz kalabilmektedir. Bireylerin dinî bağlılıklarında zikzaklar olabildiği gibi, farklı bireysel ve toplumsal özellikler de dini bağlılığın nedenlerini ve sonuçlarını değiştirebilmektedir. Ayrıca dindarlık kuramlarından herhangi birinin etkin olmadığını bağlamalarda, ötekinin etkin olabilme olasılığı bulunmaktadır. Örneğin dinî sosyalleşmenin olmadığı seküler toplum tipi veya seküler ailede yetişmiş bireyler için dinî bağlılık rasyonel seçim, varoluşsal anlam ve tamamen kişilik özellikleri ile ilgili olabilmektedir. *Ida* filmi örneklemini üzerinden ele alındığında, bu çalışma birbirleriyle ilişkili olan dindarlık kuramlarının bir-aradalığını ve birlikte çalışma potansiyelini sunmaktadır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support:

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Abeel, Erica. "Film Review: Cold War." http://ericaabeel.com/wp-content/uploads/2020/08/Film-Review_-Cold-War_-Film-Journal-International.pdf (07.06.2023).

- Adams, Tim. "Paweł Pawlikowski: 'My parents' story was the matrix of all my stories'." <https://www.theguardian.com/film/2019/feb/09/pawel-pawlikowski-poland-cold-war-ida> (05.06.2023).
- Aksu, Leyla. "Paweł Pawlikowski Filmlerinde Caz ve Varoluş." (07.06.2023) <https://www.akbanksanat.com/blog/pawe-pawlikowski-filmlerinde-caz-ve-varolus>
- Aldridge, Alan. "Negotiating Status: Social Scientists and Anglican Clergy." *Journal of Contemporary Ethnography* 22:1 (1993): 97-112.
- Aslan, Halide. "Tanzimat Döneminde Dinî Değişim Halleri: İhtida-Gizli Din-Tanassur ve Osmanlı." *Toplum Bilimleri Dergisi* 6:12 (2012): 55-82.
- Berger, L. Peter. *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. Çev. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Baki, Yağmur, "İda (2013): Ya Sonra?." <https://filmhafizasi.com/ida-2013-ya-sonra/> (04.07.2023)
- Batson, C. Daniel; Schoenrade, Patricia; Ventis, W. Larry. *Din ve Birey: Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım*. Çev. Abdulvahap Taştan ve Ali Kuşat. 1. Baskı. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Batuk, Cengiz. "Din ve Müzik: Dinler Tarihi Bağlamında Din-Müzik ilişkisine Genel Bir Bakış Denemesi." *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013):45-70.
- Baumann, Zygmunt. *Cemaatler: Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*. Çev. Nurdan Soysal, İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Cloninger, C. Robert. "Religious and Spiritual Issues in Personality Disorders." in *Religious and Spiritual Issues in Psychiatric Diagnosis: A Research Agenda for DSM-V*, Ed. John R. Peteet, Francis G. Lu, William E. Narrow. VA: American Psychiatric Publishing, 2011
- Concannon, Philip. "Back in the Habit: Pawel Pawlikowski on İda." <http://www.theskinny.co.uk/film/interviews/back-in-the-habit-pawelpawlikowski-on-ida> (04.06.2023)
- Crosby, Faye. "A Model of Egoistical Relative Deprivation." *Psychological Review*. 83:2 (1976): 85-113. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.83.2.85>
- Czupryn, Anita. "Paweł Pawlikowski- kim jest twórca filmu "İda"?" Google translated: <https://i.pl/pawel-pawlikowski-kim-jest-tworca-filmu-ida/ar/3767907> (03.08.2023).
- Demmrich, Sarah. "Music as a Trigger of Religious Experience: What Role Does Culture Play?." *Psychology of Music* 48:1 (2018): 35-49.
- Diener, Ed; Tay, Louis; Myers, David G. "The Religion Paradox: If Religion Makes People Happy, Why Are So Many Dropping Out?." *Journal of Personality and Social Psychology*. 101:6 (2011):1278-1290.
- Diken, Bülent ve Laustsen, Carsten B. *Filmlerle Sosyoloji*. Çev. Sona Ertekin. 2. Basım. İstanbul: Metis Yay., 2011.
- Frach, Sylwia. "The Landscape as a Silent Witness of a Fragile Memory In Pawel Pawlikowski's 2013 Film İda." *Politeja* 3:78 (2022):97-110
- Furseth, Inger ve Repstad, Pal. *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. Çev. İhsan Çapcıoğlu ve Halil Aydınalp. Ankara: Birleşik Yayınları, 2006.

- Gordon, David and Spicker, Paul. *The International Glossary on Poverty*. Cape Town: IPSR Books. London: Zed Books, 1999.
- Gök, Gökhan. "İda (2013): Kabullenme Üzerine." <https://www.cinerituel.com/ida-2013-ya-sonra-kabullenme-uzerine/> (05.08.2023).
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. 4. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Hall, Stuart. "Who Needs 'Identity'?" *In Questions of Cultural Identity*. Ed. Stuart Hall and Paul Du Gay. London: Sage Publications, 1996.
- Hamilton, Malcolm. "Rasyonel Seçim Kuramı: Bir Eleştiri." içinde *Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem*. Ed. Peter B. Clarke. Çev. M. Ali Kirman. Ankara: İmge Kitabevi, 2012.
- Hollar, Sherman. "Pawel Pawlikowski." *Encyclopedia Britannica* <https://www.britannica.com/biography/Pawel-Pawlikowski> (05.08.2023).
- Hunsberger Bruce E. "Apostasy: A Social Learning Perspective." *Review of Religious Research*. 25:1 (1983): 21-38.
- Hunsberger, Bruce E. "A re-examination of the Antecedents of Apostasy." *Review of Religious Research*. 21 (1980): 158-170.
- İda İnceleme-Gri Gökyüzünün Altındaki Lanetli, Kasvetli, Bıkkın ve Kederli Film, <https://www.youtube.com/watch?v=04gVQasxLlk> (04.06.2023)
- Jagielski, Sebastian. "İda, Loss and Shame." *Journal: Kwartalnik Filmowy, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk* (2018): 6-24.
- Kalaycı, Mehmet ve Tan, Muzaffer. "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullâh Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62 (2021): 1-90.
- Kayıklık, Hasan. "Allport'a Göre, Dinî Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım." *Dinî Araştırmalar*. 5:13 (2003):121-138
- Kenevir, Fatma. "Kadın Mahkûmlarda Suç ve Din Anlayışı." Ankara Üniversitesi, Ankara, 2015.
- Kichelewski, Audrey. "Poland's Postwar Trauma and Identity in Pawel Pawlikowski's Films: Reflections on İda and Cold War." *Central European History* 53 (2020): 652-656.
- Longo, Gregory S. ve Kim-Spoon, Jungmeen. "What Drives Apostates and Converters? The Social and Familial." *Psycholog Relig Spiritual*. 6:4 (2014): 284-291.
- Mataragnon, Rita H. "Modernization and Religion: Must They Move in Opposite Directions?" *Philippine Studies*. 33:2 (1985): 164-175.
- Miller, Delbert C. and Salkind, Neil J. "Scales Assessing Social Status." *In Handbook of Research Design and Social Measurement*. Ed. Thousand Oaks. 6th. CA: Sage Publications, 2002.
- Morin, Edgar. *The Cinema or the Imaginary Man*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005.
- Mroz, Matilda. "Framing Loss and Figuring Grief in Pawel Pawlikowski's İda." *Screening the Past*. 41 (2016):1-13.
- Neusner, Jacob. "Jew and Judaist, Ethnic and Religious: How They Mix in America." *In Religion and the Creation of Race and Ethnicity: An Introduction* Ed. Craig R. Prentiss. USA: New York University Press, 2003.

- Norris, Pippa and Inglehart, Ronald. *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide (Cambridge Studies in Social Theory, Religion and Politics)*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Öztosun, Oğuz. *1945'ten Günümüze Polonya'da Katolikliğin Toplum, Din ve Siyaset İlişkisine Etkileri*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2021.
- Rayan, Sobhi. "Gazzâlî'nin Şüphe Metodu, Al-Ghazali's Method of Doubt." *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1:34 (2015):225-237.
- Riesebrodt, Martin. "Religion in the Modern World: Between Secularization and Resurgence." *EUI MWP LS*, (2014) <https://hdl.handle.net/1814/29698>
- Sadowska, Małgorzata (03.08.2023). "Paweł Pawlikowski, reżyser "Idy" o Polsce, polskości i Kościele" (Google translated) <https://web.archive.org/web/20150222143224/http://kultura.newsweek.pl/artykuly,272387,1,2.html>
- Sarmış, Mustafa. *Filmlerle Din Sosyolojisi: Hollywood Sineması, Sekülerleşme ve Hipergerçek Yaşam*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2020.
- Schafer, Thomas. Smukalla, Mario. Oelker, Sarah-Ann. "How Music Changes Our Lives: A Qualitative Study of the Long-term Effects of Intense Musical Experiences." *Psychology of Music* 42:4 (2014): 525-544.
- Skaff, Sheila. *Studying Ida*. E-book:Auteur Publishing, 2018. ISBN: 987-1-911325-63-5
- Stark, Rodney and Bainbridge, William Sims. *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation*. USA: University of California Press, 1985.
- Stark, Rodney and Finke, Roger. *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion*. Berkeley: University of California Pres., 2000.
- Stolz, Jörg. "Explaining Religiosity: Towards a Unified Theoretical Model." *The British Journal of Sociology* 60:2 (2009): 345-376.
- Swinburne, Richard. *Faith and Reason*. New York: Oxford University Press, 2005.
- Szaniawski, Jeremi. "Benefits of the Doubt: Pawlikowski's Ida and the taste(s) of ambiguity." (2015). https://www.academia.edu/11032531/Benefits_of_the_Doubt_Pawlikowski_ki_s_Ida_and_the_taste_s_of_ambiguity
- Şensöz, Ali Deniz. "Paweł Pawlikowski ile Ida Üzerine." <https://altyazi.net/soylesiler/pawlikowski-soylesisi/> (12.11.2022).
- Toker, İhsan. "Türkiye'de Din, Değişim ve Laiklik." *Eski Yeni* 10 (2008):5-13.
- Tomova, Livia. Andrews Jack L. Blakemore, Sarah-Jayne. "The Importance of Belonging and the Avoidance of Social Risk Taking in Adolescence." *Developmental Review* 61 (2021): 100981.
- Vely, Yannick. Pawel Pawlikowski nous raconte "Cold War" <https://www.parismatch.com/Culture/Cinema/Pawel-Pawlikowski-nous-raconte-Cold-War-1583186> (12.06.2022).
- Vredenburg, Steven. "Finding God in Pawlikowski's Ida." *Religions* 7:72 (2016):1-17.

- Watkins, Gregory J., "Introduction: Teaching Religion and Film." *Teaching Religion and Film*, An American Academy of Religion Book. New York: Online ed., Oxford Academic, 2008.
- Winter, Jessica. "Paweł Pawlikowski: Dreaming All My Life." In *Exile Cinema: Filmmakers at Work Beyond Hollywood*. Ed. M. Atkinson, Albany: State University of New York Press, 2008.
- Wright, Melanie J. *Religion and Film: An Introduction*. New York: I. B. Tauris, 2007.
- Wrong, Dennis H. "The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology." *American Sociological Review* 26: 2 (1961):183-193.
- Yenen, İbrahim. Türk Sinemasında Din Adamı Tiplerine Tarihsel Bir Yaklaşım Denemesi. *TRT Akademi* 3:5 (2018): 284-302.
- Yıldız, Mualla ve Kenevir, Fatma. "A Study on Trust in God in Juvenile Delinquents." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62:1 (2021):169-195.
- Zalesiński, Jarosław. (04.08.2023) "Oscar 2015 dla "Idy" Pawła Pawlikowskiego. Kunszt i historyczne klisze <https://dziennikbaltycki.pl/oscar-2015-dla-idy-pawla-pawlikowskiego-kunszt-i-historyczne-klisze-rozmowa/ar/3763353>
- Zawadzki, Paul. "Nationalism, Democracy and Religion." In *Revisiting Nationalism* Ed. A. Dieckhoff and C. Jaffrelot. New York: Palgrave Macmillan, 2006.